

KUR'ÂN-I KERİM'DE MÜ'MİNLERİN AĞIZ VE SÖZ DİSİPLİNİ

Esra HACİMÜFTÜOĞLU (*)

ÖZ

Söz söylemek canlılar arasında sadece insana mahsus bir özellikken, söylenen sözün doğruluğuna veya yanlışlığına dair verilen nihai karar, insana ait değildir. Kalam sıfatıyla tenezzül ederek insana vahyi gönderen Allah Teâla, söz söylemenin gereklerini inceliklerini Kur'ân-ı Kerim'de belirtmiştir. Müminlerin ağız ve söz disiplini adı verilen bu çalışmada ise, söz-üslub-davranış hakkında verilen genel bir bakış açısından sonra, kavl kelimesinin sıfatlı kullanımlarının konuyla ilgili olanları, emredilen ve nehyedilen olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ağız ve Söz Disiplini, Kavl

ABSTRACT

Dialect and Said Discipline of Believers in The Holy Qur'an

While to tell-off is just a feature that off to human being, the final decision regarding rumored promise of accuracy or inaccuracy is not human. Allah, who condescendingly sent revelation to human being with kalam attribute, has stated the requirements of speech/finesness in the Holy Qur'an. After a general overview about the said-style-behavior, this study named as "Dialect and Said Discipline of Believers" investigates the subjective usage of "kavl" word in two parts as ordered and prohibited.

Keywords: Tafsir, Dialect and Said Discipline, Kavl

* Dr., Erzurum İl Müftülüğü, Vaiz, angin.esra@gmail.com

Giriş

Yüce Allah, insanoğlunu yeryüzünün imarı ile memur kılmıştır.¹ Bu imar sadece yeryüzünün insana musahhar kılınışını ve Âdemoğlu'nun bunu maddi olarak yapılandırmasını değil; aynı zamanda manevi planda da bir medeniyet inşasını öngörmektedir. Bu ise, herkesin fert fert önce kendinden başlayacağı uzun soluklu bir süreçtir. Peki insanın kendini/ömrünü imar ederek bir medeniyet tasavvuruna ulaşması için işe önce nereden başlaması gerekecektir? Bu sorunun cevabı belki de Yüce Allah'ın insanı bir söz ile yaratması (kün feyekun), söz ile muhatap alması (vahiy), Âdem'e esmayı² ve insana beyanı³ öğretmesi ve neticede insanın beyanının gerektirdiklerinin sorumluluğunu üstlenecek olmasında⁴ saklıdır.

Beyan etmek-ya da daha basit bir ifadeyle söz söylemek, Yüce Allah'ın insana bahsettiği en büyük nimetlerden biridir, denilebilir. Bu sayede insan merramını anlatabilir ve dünya yaşantısını sürdürülebilir hale getirebilir. Zaten bütün peygamberlerin tebliğleri de söz ile ve Kur'an'ın ifadesiyle '*Onlara sözlerin en güzelini (kavl-i tayyip) söylemek nasip edilmiş... tir.*'⁵ O halde söz söylemek sıradan bir iş değil, aksine sorumluluklar gerektiren bir eylemdir. Bu sorumlulukların ne olduğu ve nasıl sonuçlar doğurduğu ise Allah Teâla tarafından bildirilmiştir. Bu düzenlemeler sayesinde ki, hayvan-ı natık (konuşan canlı) olan insan eşref-i mahlûkat mertebesine ulaşabilecek ve adeta bir söz medeniyeti inşa edebilecektir. Bu kabilden, mü'minlerin ağız ve söz disiplini ifadesi ile de, iman etmiş bir kimsenin konuşmasına ve tabi olarak davranışlarına yansımaları gereken ana hususların Kur'an-ı Kerim ayetleri ışığında incelenmesi kastedilmektedir. Bundan dolayı, sözün estetik değeri üzerinden yapılan bir değerlendirmeden ziyade, söz söylemenin ahlakî ve hakikî boyutuyla ilgili bir çalışma planlanmaktadır. Bu doğrultuda, genel olarak ele alınacak bir söz-eylem-üslub değerlendirmesinden sonra, 'kavl' sözcüğünün incelenmesi, bu sözcüğün Kur'an-ı Kerim'de geçen sıfatlı kullanımlarının, mü'minlerin ağız ve söz disiplini bağlamında konuyla ilgili olanlarının emredilen ve nehyedilen şekliyle ele alınması hedeflenmektedir.

Genel Bakış Açısı

İman, başlangıcı ve bitişi itibariyle kalbi bir mesele olmakla birlikte, onun

1 11.Hud, 61.

2 2.Bakara, 31.

3 55.Rahman, 4.

4 50.Kaf, 17-18.

5 22.Hac, 24.

aktive edilmesi ve kemal bulması söz ve eylemlerle mümkündür. Bu öyle bir durumdur ki, bir insan kelime-i tevhid sözü ile mü'min olabilmekte, aynı şekilde küfrü gerektiren bir söz ile de iman dairesinden çıkabilmektedir. Demek ki söz söylemek, sadece ağızdan çıkan harflerle ilgili bir hal değil, bilakis kişinin iç âleminde yaşadığı duyguların dışa vurum şeklidir. Yine bundan dolayıdır ki, Kur'ân-ı Kerîm'de inananların sözünün (kavlü'l-mü'minîn) *'semi'na ve et'âna'* (işittik ve itaat ettik) olduğu bildirilirken,⁶ inanmayanlardan çıkan söz ise *'semi'na ve 'asayna'*⁷ (işittik ve isyan ettik) ifadesidir. Bu ayetler, salt bir söylemi ifade etmekten ziyade, insanların iman karşısındaki içsel tavırlarının sözel olarak dışa nasıl yansıdığının göstergesidir. O halde insanların ağız ve söz disiplinini etkileyen unsurlardan biri sahip oldukları inanç ve eğilimlerdir, denilebilir. Bundan dolayıdır ki, Kur'ân-ı Kerîm'de inananlara yönelik konuşmayla/sözle ilgili pek çok ayet yer almaktadır.

Sahip olunan üslubun kişinin inancı ve eğilimleri hakkında ipucu verebileceğini gösteren belki de bu konudaki en çarpıcı ayet şu şekildedir: *'Biz dileseydik, onları sana gösterirdik de, sen onları, yüzlerinden tanırdın. Andolsun, sen onları konuşma tarzlarından da (lahnu'l-kavl) tanırırsın. Allah, yaptıklarınızı bilir.*⁸ Münafıkların kendilerine özgü bir üslubu olduğunu belirten bu ayet, *'İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır.'*⁹ ve *'Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kabretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!'*¹⁰ ayetleriyle birlikte okunduğu zaman daha iyi anlaşılabilir. Demek ki, münafıkların da kendine göre bir ağız ve söz söyleme şekli vardır ve bu oldukça süslü/edebi gözükmetedir. Bundan dolayıdır ki, özellikle kendilerine *'belîğ söz (kavl-i belîğ)*¹¹ söylenilmesi emredilmiştir. Bunun yanı sıra, münafıkların kötü haberler yaymak,¹² sözleriyle Hz. Peygamberi incitmek, kötülüğü emredip, iyiliği yasaklamak ve inananlarla alay etmek¹³ gibi sözlü tarzları de bulunmaktadır. Peygamberimizin, münafıkların alametlerini saydığı bir hadiste *'jalan söyle-*

6 24.Nur, 51; 2.Bakara, 285; 5.Maide, 7.

7 2.Bakara, 93; 4.Nisa, 46.

8 47.Muhammed, 30.

9 2.Bakara, 204.

10 63.Münafıkun, 4.

11 4.Nisa, 61-63.

12 33.Ahzab, 57-60.

13 9.Tevbe, 61-67,79.

mek ve sözünde durmamak' gibi ağız disiplini bozan çok önemli iki duruma yer vermesi de oldukça dikkat çekicidir.¹⁴ Yine Hz. Peygamberin, hayânın ve az konuşmanın iman iki alameti ve çirkin söz ile gereğinden fazla konuşmanın ise nifağın iki alameti olduğuna dair hadisleri de bulunmaktadır.¹⁵ Ayrıca *'Kıyamet günü, insanların şerhileri arasında ikiyüzlüleri (zü'l-vecheyn) bulursun, onlar ki, şuna gelir bir türlü söyler, diğerine gider başka türlü söyler.*¹⁶ hadisi de, ağız ve söz disiplininin yoksunluğunun acı akıbetini haber vermektedir.

Temel bir söz ve ağız disiplini olarak, Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de inanç ayrımı yapmaksızın şu talepte bulunur: *'Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler (yekulu'l-leti hiye ahsen). Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.*¹⁷ Bu ayette insanlar kulluk paydasında eşitlenmiş ve mutlak anlamda onlardan güzel söz söylemeleri emredilmiştir. Aslında tek başına bile bu ayet, söz söyleme disiplininin gereğine işaret etmektedir. Aynı şekilde vaktiyle İsrailoğullarından alınan söze atfen belirtilen ama muhteva itibariyle bütün insanlığa hitabeden *'İnsanlara güzel söz söyleyin (kulu linnasi hüsnen)*¹⁸ ayeti de, güzel söz söylemenin ilk başlardan itibaren bütün insanlığa emredilen bir husus olduğunu göstermektedir. Bu ayette, güzel söz söylemenin, Allah'tan başkasına ibadet etmemek, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik etmek, namazı kılmak ve zekât vermek gibi dinin temel konularıyla birlikte zikredilmesi de ayrıca dikkate değer bir durumdur. Müfessir Tabatabâî, bu ayet hakkındaki çeşitli görüşleri belirttikten sonra, güzel sözün, söyleyen ve söyleneceği zaman ve mekân açısından mutlak bırakılışından anlaşılabilirliğini ifade eder ve 'kavl' sözcüğünün konuşmayı ve her türlü yaklaşımı kapsadığı yorumunda bulunur.¹⁹ Zaten söz söylemek, içte olanın dışa ve davranışa yansımaları olduğu içindir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de üzerinde çokça durulmuş ve adeta sözün eylemi, eylemin de tekrar sözü doğurması istenmiştir. Çünkü dil ile düşünce ve beşerî gerçeklik arasında çok güçlü bir ilişki bulunmaktadır ve diğer canlılarınkinden kökten farklı olan insandaki dil yetisinin sistemleşmesi, anlamlı bir hale gelmesi de, bundan dolayıdır.²⁰ Bu birlikteliğin

14 Hadisin tam metni *'Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, vaad ettiğinde vaadinden döner, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete hıyanet eder'* Buhari, İman, 24; Müslim, İman, 107-108; Başka bir rivayette, bu unsurlara ilaveten anlaşmazlığa düştüğünde haksızlığa sapma da vardır. Buhari, İman, 24; Mezalim, 17.

15 Müsned, V, 269; Tirmizi, Birr, 80.

16 Buhari, Edeb, 52.

17 17.İsra, 53.

18 2.Bakara, 83.

19 Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1973, I/220-221.

20 Kılıç, Sadık, 'Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dini Metin', *Kur'an ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, XV, s. 542, 2002, s. 96.

aynı zamanda dil ve kalp uyumunu sağlamaya yönelik olduğu ve davranışların ihsan bilinciyle yapılmasına yardımcı olabileceği de ifade edilebilir.

Allah Teâlâ'nın insanlarda temel bir söz disiplininin yerleşmesi için verdiği şu temsil de oldukça dikkat çekicidir:

'Görmedin mi, Allah güzel bir sözü (kelime-i tayyibe) nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün durumu da (kelime-i habîse); yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir. Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle (el-kavlû's-sabit) sağlamlaştırmış, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar.'²¹ Tek başına bu mesel bile, üslubun söz-davranış ilişkisini açıklamaya yetmektedir. Müfessirler, buradaki kelime-i tayyibeyi, genellikle doğru söz, sağlam inanç, kelime-i tevhid yani La ilahe İllallah sözü olarak açıklamış;²² kelime-i habîseye ise bunun zıddı yönünde anlam vermişlerdir. Çünkü 'habîs' kelimesi, hissî ve akli nahoş olan her şey için kullanılır.²³

Âlûsî, ayette geçen 'kelime-i habîse'nin yalan, iftira ve Allah'ın rıza göstermeyeceği her türlü kelime olabileceğini ifade eder.²⁴ Ayrıca tefsirlerde, ayette geçen ağaçların nev'i, meyvesi, dünyada veya cennette varlığı gibi konularda da görüş belirtilmiştir.²⁵ Râzî, bu rivayetleri değerlendirdikten sonra, görüş belirtenlerin her ne kadar ayetin lafızlarının müfredatında isabet etmişlerse de, maksudun idrakinden uzak kalındığını, bu ağacın hurma veya başka bir ağaç olmasının bizi ilgilendiren bir konu olmadığını ifade etmiştir.²⁶ Maksudun idraki ise verilen meselde çok açık bir şekilde görülmektedir; üzerine yüklenen bütün anlamların hepsi kabul edilmek suretiyle, kelime-i tayyibeyi hayatına düstur eden bir kimse, dünyasını ve ahiretini aziz kılacak, kelime-i habîse ile konuşan ve amel eden kimse ise yersiz yurtsuz ve köksüz kalacak-

21 14.İbrahim, 24-27.

22 Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1964, III/106.

23 Firuzabâdî, Muhammed b. Yakub, *Kâmus*, Bahriye Matbaası, İstanbul, h.1305, I/650.

24 Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Meâni*, Dâr-u İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, tsz., XIII/214.

25 Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, el-Halebî, Mısır, 1954, XIII/203-213; Şevkânî, III/106-108; Râzî, Fahr-uddin, *Tefsîr-i Kebîr*, Ter: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara, 1992, XIII/547-553; Ayetlerin işari yorumu hakkında bkz. Âlûsî, XIII/212-217.

26 Râzî, XIII/551-552.

tır. Zaten ayetin devamında mü'minlerin '*el-kavlü's-sabit*' ile imanlarının sabit kılınması da bu süreci açıklar mahiyettedir. Kavl-i sabit ise, Taberî'nin ifadesiyle, hak söz yani Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in (sas) O'nun Resulü olduğuna şahadet etmektir.²⁷ Beğavî'ye göre ise bu yorum, müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür.²⁸ Sonuç itibarıyla, mü'minlerin ağız ve söz disiplininin gereğini ve sonuçlarını ortaya koyan bu mesel, üzerinde düşünüldükçe çeşitli anlam kapıları aralayan bir özelliğe sahiptir.²⁹

Söz söylemenin ehemmiyetini ve söze verilen değeri belirtme sadedinde, şu ayet de dikkat çekicidir: '*İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.*'³⁰ Müfessirler bu ayet hakkında çeşitli yorumlarda bulunmuşlar, hangi sözlerin kaydedilip kaydedilmediği hakkında görüş belirtmişlerdir ki, burada belki de en dikkat çekici ifade İmam Mâlik'in dediği, '*Her şey yazılır, hatta hastalıktaki inlemeler bile...*' ifadesidir.³¹ Bu sözü, üzerinde yapılan tartışmalardan azade olarak, sadece söze/sese/avaza verilen önemin bir ifadesi şeklinde görmek, maksadı anlatmak açısından yeterli olacaktır. İnsanın söylediği her sözün kaydedilmekte olduğunun bilincine varması ve bunun sorumluluğunu üstleneceğini idrak etmesi, doğal olarak bir ağız ve söz disiplininin gereğini zorunlu kılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de geçen, '*Ey iman edenler! Yapamayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.*'³² ayeti de söz söylemenin sorumluluğu bağlamında düşünülmelidir. Buna göre, Saff Suresi'nin iniş nedeni olarak gösterilen ilk rivayette, Abdullah b. Selâm'ın aktarımıyla bu hitap, gerçek mü'minlere, adaklarının ve verdikleri sözlerin eksiksiz olarak yerine getirilmesi gerektiğini hatırlatmak, teşvik etmek ve gayrete getirmek içindir. İkinci rivayette ise, Dahhak'ın aktarımına göre, '*yapmadığınız şeyi niye söylüyorsunuz, mü'minlere yalan söylemek yakışır mı?*' anlamına gelebilecek bir azarlamadır. Üçüncü rivayete göre ise de hitap, mü'min gibi gözükken münafıklara kınama ve azarlamadır. Fakat ilk iki rivayete göre '*ma la tef'alun*' '*yapmayacağınız şey*' ifadesinde, '*ma lem tef'alu*' '*yapmadığınız şeyi*' gibi, geçmiş zaman anlamını gözetmek gerekeceği için,

27 Taberî, XIII/213.

28 Beğavî, Hüseyin b. Meus el-Ferra, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâr-u't-Taybe, Riyad, 2002, II/558.

29 Bu temsil hakkında geniş bilgi için bkz. Yolcu, Mehmet, 'Kur'an-ı Kerim'in 'Kelime-i Tayyibe' ve 'Kelime-i Habise' Temsilinin Çözümlemesi', *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, sy: 1 (Bahar 2012), s. 49-85.

30 50.Kaf, 18.

31 Âlûsî, XXVI/179; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara, 2006, VII/525-527.

32 61.Saff, 2-3.

açık ve kuvvetli olan, önceki rivayet üzere bunun geleceğe dönük adak, verilen sözler gibi ileride yapılmayacak şeyler anlamında olmasıdır. Bundan dolayı bu ayet, adakların yerine getirilmesinin vucubiyetine delil olarak da gösterilmiştir.³³ Taberî ise, bu ayetteki hitabın mü'minlere mi yoksa münafıklara mı ait olduğu hakkında iki görüş belirtir ve bu ayetle, amellerin Allah'a en sevimli gelenlerini bilseydik onları yapardık, diyen fakat bunu öğrenince de yapmaktan kaçınan mü'minlerin kastedildiğini ifade etmiştir. Bu ayetin Allah yolunda savaşmak isteyen fakat iş netleşince bundan kaçınan mü'minlerle ilgili olduğu da rivayet edilmektedir.³⁴ Her ne kadar farklı görüşler belirtilmiş olsa da bu ayet-ı kerîme, ister geçmişe dönük, isterse geleceğe yönelik sözlerin ehemmiyetini belirtmede ve yerine getirilmeyen beyanın Allah'ın gazabını gerektirecek kadar büyük bir sonucunun olduğunu göstermektedir. Bu ise, mü'minlerin ağız ve söz disiplininin gerekliliği noktasında oldukça belirleyicidir.

'...Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun (ve iza kültüm fâ'dilu), Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti.'³⁵ ayeti ise, söz söylemedeki temel disiplininin adalet olduğunu vurgulanmaktadır. Bu ayette, yakınlarınız dahi olsa diye ayrıntıya girilmiş olması, sözün adalet vasfından hiçbir surette sapmaması için konulmuş bir ikaz gibidir. Buradaki adl'in, yönetim/hüküm verme, şahitlik ve herhangi bir şey söylendiğinde hakkı ve doğrusunu (sıdk) söylemek olduğu ifade edilmektedir.³⁶ Râzî ise, Kâdî'nin görüşünü belirterek, müfessirlerin bunu sadece şahitliğin edasına ya da emir ve nehiy gibi konulara hamlettiğini, ancak bunun daha kapsamlı olabileceğini ve her hangi bir konuda beyan edildiğinde de her zaman adalet üzere olunmasının gereğini ifade eder.³⁷ Sözdeki adalet vasfını, şu temsil ile birlikte düşünmek de gerekebilir: *'Allah, (şöyle) iki adamı da misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisine sadece bir yüktür. Nereye gönderse olumlu bir sonuç almaz. Bu, adaletle emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?'*³⁸ Bu temsilin, Allah'ın şeriki olmadığını beyan sadedinde verildiği belirtildiği gibi,³⁹ dilsiz olarak tavsif edilenin kâfir,

33 Yazır, VIII/312-313.

34 Rivayetler için bkz. Taberî, XVIII/83-85.

35 6.En'am, 152.

36 Yorumlar için bkz. Neseî, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed, *Tefsîru'n-Neseî*, Eda Neşriyat, İstanbul, 1991, II/40; Âlûsî, VIII/55; Yazır, IV/140.

37 Râzî, X/249-250.

38 16.Nahl, 76.

39 Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâfan Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûbi't-Tevîl*, Daru'l-Ma'rifet, Beyrut, II/420; Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâr-u İhyâit't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1966, X/149; Râzî, XIV/298-300.

adaletle emredenin ise mü'min olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁰ Mü'minlerin ağız ve söz disiplini bağlamında ise bu temsil, adil söz söylemenin/adaletle emretmenin önemini göstermektedir.

Söz söylemek kadar, sözün ne şekilde ve nasıl söylendiği de önemlidir ve ağız disiplini ifadesi biraz da bunu kapsamaktadır. Hatta bu o kadar önemlidir ki, bazen muhataptan hitapta kullanılan kelimenin değiştirilmesi istenir: *'Ey iman edenler! Raina (bizi gözet)' demeyin. 'unzurna (bize bak)' deyin ve dinleyin. Kafirler için acıklı bir azap vardır.*⁴¹ Bu ayet *'Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak işittik, karşı geldik, işit, işitmez olası.'* *'Raina' derler. Halbuki onlar, 'İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize bak' deselerdi, bu kendileri için daha hayırlı olurdu. Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lanetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.*⁴² ayetiyle birlikte değerlendirildiği zaman daha anlaşılır olmaktadır. Yüce Allah, mü'minlerden Peygamber Efendimize hitap ederken özellikle bir kelimeyi kullanmayıp onun yerine başka bir kelime kullanmalarını istemiştir. Çünkü 'Raina' kelimesi çeşitli anlamlara gelebilen, anlamı değiştirilerek söylenilebilen ve yer yer saygısızlık belirtisi ifade eden bir kelime olarak bilinmektedir.⁴³ Şüphesiz ki inananlar bu kelimeyi olanca temizliğiyle ve hiçbir olumsuz ima ve anlam içermeden kullanırken, özellikle Yahudiler bu ifadeyi kullanarak Hz. Peygamberi hitaben de olsa aşağılamayı amaçlamışlardır. Kelimenin etimolojisi de buna müsaittir; çünkü 'raina' kelimesi Arapça'da çoban anlamına geldiği için 'Sen bizim çobanımızsın', İbranice ve Süryanice 'dinle a dinlenmeyesi' vb. alay ve aşağılama ifadesi, kelimenin 'rai' emir kipinden müfaale babı olması sebebiyle karşılıklı ilişkiyi belirtmesi ve 'sen bizi gözetmezsen biz de seni gözetmeyiz' vb saygısızlıklar içermesi gibi farklı anlamlara kapı araladığı rahatlıkla ifade edilebilir. Özellikle Yahudilerin bu kelimeyi mü'minlerin kullandığı şekilde sadece ifade edip, anlam ve belki de beden diliyle buna saygısızlığı katmaları sebebiyle, bu kelimenin Hz. Peygamber'e hitaben kullanılması yasaklanmıştır. Bu ise, inananların ağız disiplininde en ufak noktalara bile dikkat etmesi gerektiğini ve nezaket ve estetik olarak muğlaklık ifade eden ve olumsuz anlamlara çekilebilecek kelime ve kavramları kullanmamaları gerektiğini anlatması açısından önemlidir. Burada, Yahudilerle münafıkların dilsel tavrını belirtmek maksadıyla *'Gizlice konuşmaktan men edilip de, men edildikleri şeyi işleyen ve günah, düşmanlık*

40 Kurtûbî, X/149.

41 2.Bakara, 104.

42 4.Nisa, 46.

43 'Raina' kelimesi ve kullanım şekli hakkında bilgi için bkz. Taberî, V/119-120; Şevkânî, I/475-476; Râzî, VIII/65-67; Yazır, I/456-459; III/88-89.

ve peygambere isyanı konuşanları görmedin mi? Sana geldiklerinde Allah'ın seni selamlamadığı selamla selamlıyorlar. İçlerinden de, 'Söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya!' diyorlar. Cehennem onlara yeter! Oraya girecekler. Ne kötü varış yeridir orası!⁴⁴ ayetini de zikretmek gerekebilir. Münafıkların Hz. Peygamber'e selam verecekleri zaman 'es-Selamu Aleyke' yerine dilsel bir oyunla 'es-Samu aleyke' (Ölüm sana) ifadesini kullanmaları da,⁴⁵ onların kendilerince dil cambazlığı yaparak muhatabı (Hz. Peygamber'i) ve onun şahsında bütün inananları yermeye çalıştıklarını göstermektedir. Sonuç itibariyle, muhatap her kim olursa olsun, bu tarz bilgisiz ve amiyane yaklaşımların mü'minlerin ağız ve söz disiplininde yer almayacağını söylemek aşikârdır.

Kur'ân-ı Kerim'de cennet tasvir edilirken geçen 'Orada ne bir boş söz (lağv) işitirler; ne de bir yalan (kizb).'⁴⁶ ayeti de konu açısından oldukça ilginç gözükmektedir.⁴⁷ Demek ki boş söz işitmek ve yalanla karşılaşmak insanın canını sıkan ve iç acıtan bir durum olarak gözükmektedir ki, cennette böyle bir durumla karşılaşılması mükâfat olarak sunulmaktadır. Müfessirler, mü'minlerin cennette düşmanlarının fasid, batıl, yalan sözlerini işitmeyeceklerini;⁴⁸ faydasız ve günah sözlerin duyulmayacağı, esenlik yurdu olduğu için sadece güzel şeylerin işitileceğini belirtmişlerdir.⁴⁹ Bu ise, sözün insanın ruhundaki etkisini göstermesi ve güzel söz işitmenin bir nevi cennet nimeti sayıldığını belirtmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, mü'minlerin vasıfları arasında boş sözlerden yüz çevirmelerinin onların bir ayrıcalığı olarak sunulduğunu⁵⁰ ve böyle bir durumla karşılaştıkları zaman vakarla ve hoşgörüyü geçip gitmelerinin de⁵¹ inananlarda olması gereken tavırlar arasında sayıldığını belirtmek gerekebilir. Cennetliklerin işitecekleri sözün 'selâm' olması da ayrıca dikkat çekicidir.⁵² Bu ise, sözün insana katabileceği güzellikleri göstermektedir. Kıyamet günü Allah'ın, kendisine verdiği sözü ve yeminleri az bir karşılığa

44 58.Mücadile, 8.

45 Zemahşeri, IV/74.

46 78.Nebe', 35.

47 'Orada ne boş bir söz, ne de günaha sokan bir şey işitirler.' 56.Vakıa, 25 ve 'Orada hiçbir boş söz işitmezler.' 88.Ğaşiye, 11 ayeti de bu bağlamda düşünülebilir.

48 Râzî, XXII/439.

49 İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâr-u'l-Mâ'rife, Beyrut, 1969, IV/465; Lağv kelimesi hakkında bilgi için bkz. Keskin, Hasan, 'Kur'ân'da Lağv Kavramı', *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 4, Sivas, 2000, s. 129-150; Kilingli, Sami 'Kur'ân-ı Kerim'de Lağv Kelimesi ve Kullanımı', *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, sy: 1, Adana, 2014. s. 127-149.

50 23.Mü'minun, 3.

51 25.Furkan, 72.

52 56.Vakıa, 26; 16.Nahl, 32.

değişenlerle konuşmaması, onların yüzüne bakmaması⁵³ ise, en büyük cehennem azablarından sayılmaktadır.

Kendisini *'cevâmiu'l-kelîm'*⁵⁴ olarak tanıtan ve üslubu da bu şekilde olan⁵⁵ Peygamber Efendimizin de bu konuda pek çok hadisi bulunmaktadır. Bunların hepsini sıralamak burada mümkün olmayabilir, fakat mü'minlerin ağız ve söz disiplininin ehemmiyetini belirleme sadedinde verilebilecek belki de en güzel hadis şu şekildedir: *'Bir kul, Allah'ın hoşnut olduğu kelimelerden bir kelimeyi, söylediği sözün neticede ne kadar önemli olduğunu ve ne kadar büyük bir etkiye sahip bulunduğunu bilemeden söyler. Söyler de Allah o kimseyi bu kelime sebebiyle birçok derecelere yükseltir. Bir kul da Allah'ı öfkeli edilecek kelimelerden Allah'ın gazabını celbedecek bir kelimeyi, hiç ehemmiyet vermeden (umursamadan) söyler de, kendisi o kelime sebebiyle cehennemine içine düşer.'*⁵⁶ Bu hadis, insanların söz söylerken her zaman asgari de olsa bir bilinç halinin bulunmasının gereğini anlatmaktadır. Zaten bilincin geçici olarak iptal hali olduğu için, sarhoşken yani ne söylendiği bilinmez halde iken namaza yaklaşılmaması istenmiştir.⁵⁷ Bu ayet, üzerindeki fihhi hükümlerle ve gerekçeleriyle birlikte söz söylemenin ibadetteki bilinçle ilişkisini belirlemektedir.⁵⁸ Ağız disiplininin sorumluluğunu açıklama sadedinde, bir başka hadiste de şu şekilde temsil yapılmıştır: *'İnsan sabahlayınca bütün organlar, dile yalvararak şöyle derler: Bizim haklarımızı korumakta Allah'tan kork. Biz ancak senin söyleyeceklerinle ceza görürüz. Biz sana bağlıyız. Eğer sen doğru olursan, biz de doğru oluruz. Eğer sen eğrilir, yoldan çıkarsan biz de sana uyar, senin gibi oluruz.'*⁵⁹ Tabii ki bu hadisler, kalp halinin lisana yansımaları ile birlikte düşünülmelidir. Ancak bunu sağlama noktasında belki de yapılması gereken, *'Allah'a ve ahiret gününe iman eden, hayır söylesin veya sussun.'*⁶⁰ hadisinin gereğini yaparak susmak ve bu şe-

53 *'Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azab vardır.'* 3.Al-i İmran, 77.

54 Buhari, Tabir, 22; Cihad, 122.

55 Hz. Peygamberin konuşma üslubu hakkında bilgi için bkz. Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları*, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2007, s. 236-256; Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimiçi Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., Konya, 1991, s. 127-147.

56 Buhari, Rikak, 23; Tirmizi, Zühd, 12; İbn Mace, Fiten, 12.

57 *'Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın...'* 4.Nisa, 43.

58 Bazı müfessirler, ayette geçen salattan kastın namaz değil, mescit ve namazgâh olduğunu ileri sürmüş olsalar da, konu açısından önemli olan kısım ayette geçen 'hatta ta'lemu ma tekulune...' ibaresidir. Yazır, III/84.

59 Tirmizi, Zühd, 60.

60 Buhari, İlm, 38; Ebu Davud, Nikah, 24; Nesai, Hac, 109.

kilde de bir eğitimden geçmeye çalışmaktır. Çünkü susmak da başlı başına bir ağız ve söz disiplini.

İnananları söz disiplinine alıştırmak ve yoksunluğunun olası sonuçlarını anlatmak sadedinde, klasik kaynaklarımızda da pek çok eser bulunmaktadır. Ancak bu konudaki belki en güzel değerlendirme, Gazali'nin İhyâ'sında yer almıştır. Mü'minlerin ağız ve söz disiplinini bozan söylemler, *'Dilin Afetleri'* başlığı altında ele alınmış ve yaklaşık yirmi maddede sıralanmıştır.⁶¹ Boş sözler, yalan söylemek, söz gezdirmek, yersiz ve anlamsız soru sormak vb. konu başlıklarının ele alınıp incelendiği bu bölümün, klasik kaynaklarımızın bu konudaki yaklaşımını ortaya koyan en güzel eser olduğu ifade edilebilir. Gazali'nin düşünme, konuşma, söz ve yazı arasındaki ilişkiyi ele aldığı el-Meârifu'l-Aklyye adlı bir eseri daha bulunmaktadır ki, bu eser konulara daha ziyade felsefi bir tavır ve yöntemle yaklaşmakta ve buna göre yorumlarda bulunmaktadır.⁶² İslamî gelenekte de söz söylemenin önemi, nelere dikkat edilmesi gerektiği, güzel ve çirkin söz temsilleri pek çok edebi metinde yer almıştır. Belki burada söylenmeden geçilmemesi gereken ifade, sözün potansiyel gücünü ve ağız disiplinini en veciz şekilde ifade eden Yunus Emre'nin dillere pelesenk olan şu sözleridir:

'Söz ola kese savaşı, Söz ola kestire başı, Söz ola ağulu aşı, Bal ile yağ ede bir söz...

Kişi bile söz demini, Demeye sözün kemini, Bu cihan cehennemini, Sekiz uçmağ ede bir söz...'

Mü'minlerin ağız ve söz disiplini hakkında verilen bu genel bakış açısından sonra, 'kavl' sözcüğünün Kur'ân eksenli incelenmesi ve sıfatlı kullanımlarının konuyla bağlantılı olanlarının değerlendirilmesine geçilebilir.

'Kavl' Kelimesinin Anlam Alanı

'Kavl' sözcüğü lügatte, söz, lafız, ifade, görüş, anlaşma, inanç, konuşma; dil ile söylenen, hece ya da hecelerden oluşan ve bir tertip üzere olan kelimeler vb. şekilde tanımlanmaktadır.⁶³ 'Kavl' sözcüğünün tam ya da eksik dilin söyle-

61 Gazali, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, el-Halebî, Mısır, 1939, III/104-159.

62 Düşünme, konuşma, söz, yazma ve eserin hedefiyle ilgili yazılan beş bölümden oluşan bu eser, Gazali'nin felsefeyle ilgilendiği dönem yazılmış olabilir. Kitabın Türkçeye çevirisi hakkında bkz. Gazali, *Düşünme, Konuşma ve Söz Üzerine*, Haz. ve Çev. Ahmet Kamil Cihan, İnsan Yay., İstanbul, 2002; Kitabın tanıtımı için bkz. Yarımbaş, Emine, 'Düşünme, Konuşma ve Söz Üzerine', *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy: 8, İstanbul, 2002, s. 129-132.

63 el-İsfehâni, Râgıb Ebu'l-Kasım Hüseyin Muhammed, *Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986, s. 626; Zebîdi, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, Dâr-u

diği her şey anlamına gelebileceği ifade edildiği gibi,⁶⁴ 'kavl'in ister bir doktrin olarak sözlü ifade bulmuş olsun, isterse sadece zihinde taşınan cinsten olsun deyimsel olarak 'görüş, kanaat' anlamına gelebileceği de belirtilmiştir.⁶⁵ Bu ise, aslında 'kavl' sözcüğünün anlam çerçevesinin ne kadar geniş olabildiğini göstermektedir. 'Kavl' sözcüğünün 'kelime' ile aynı anlamı ifade edip etmediği de dilciler arasında ele alınmış ve Ebu Hilâl el-Askerî bu konuda bir başlık açarak kelime ve ibare ile kavl arasındaki farkı açıklamıştır. O'na göre müfred, cümle ya da cümle yerine geçen başka bir ifade olsun, 'kavl' 'mekul' gerektirir. Bundan dolayı geçişlidir ve 'mekul' olmadan geçişli olmaz. İbare ise, 'kavl' anlamında kullanıldığında harf ile geçişlilik kazanır ve 'onu ifade ettim (*abbertu 'anhu*)' denilir.⁶⁶ Ayrıca 'kelime'nin 'kavl' anlamını ihtiva ettiği ancak daha ziyade 'cümle' anlamında kullanıldığı da ifade edilir.⁶⁷

'Kavl' sözcüğünün mastar, mazi, muzari, emir, şart veya cevap fiili, ism-i faili ve sıfatlı kullanımları Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayette geçmektedir.⁶⁸ Ancak mü'minlerin ağız ve söz disiplini bağlamında, 'kavl' sözcüğünün sıfatlı kullanımlarının konuyla ilgili olanlarının incelenmesi düşünülmektedir. Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerîm'de inananların konuşmalarına hâkim olması istenen dilsel gerçeklikler emredilen ve nehyedilen gereken sözler olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Emredilen Söz Türleri

Bu bölümde, ma'ruf, belîğ, leyyin, sedid, kerim ve meysur olmak üzere altı söz türü incelenecektir.

Libeya, Bingazi, tsz., s. VIII/89; İbn Manzur, Cemaluddin b. Muhammed, *Lisânul-'Arab*, Dâr-u Lisani'l-'Arab, Beyrut, tsz., III/189.

64 Firuzabâdî, *Kamus*, IV/59; İbn Manzur, *Lisanul-'Arab*, III/189.

65 Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesâjî*, İşaret Yay., İstanbul, 1999, I/486. (13.Ra'd, 10 ayetin-deki 'kavl' sözcüğünün dipnot açıklaması; benzer yorum için bkz. aynı eser I/ 673, 22. Hac, 24 dipnot açıklaması)

66 el-Askerî, Ebu Hilâl, *el-Furuku'l-Lugaviyye*, Tah: Ebu Amr 'Imad Zeki el-Bârûdî, el-Mektebetüt-Tevfikiyye, tsz., s. 32.

67 el-Cevziyye, İbn Kayyim Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *Bedâiül-Fevâid*, Dâr-u'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I/145.

68 Abdalbâkî, M. Fuad, *el-Mu'cemul-Müfreh li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul, 1990, s. 554-578. Kavl sözcüğü hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Dinç, Kadir, *Kur'ân'da Kavl Kavramının Sıfatlı Kullanımları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008; Turgay, Nurettin, 'Kur'ân'da Söz', *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VIII., sy.1, Diyarbakır, 2005, s. 115-145; Koç, Ahmet, 'Dini İletişim Bağlamında Kur'ân'da 'Kavl' (Söz)', *Diyanet İlmî Dergi*, c. 44, sy. 4, 2008, s. 29-50.

1. Kavlı Ma'ruf

Mü'minlerin ağız ve söz disiplinini belirleme sadedinde ele alınacak ilk kavram 'Kavl-i Ma'ruf' ifadesidir. Bu terkihi Türkçeye net bir şekilde çevirmek oldukça zor gözükmemektedir. Çünkü irfan kökünden gelen ma'ruf kelimesi her ne kadar sözlükte bilinen, tanınan, aşına olunan ve bu yüzden de sosyal olarak onaylanan anlamlarına gelse de, bu kelimenin zaman içerisinde İslamî gelenekte yer yer anlam daralmalarına uğramakla birlikte çeşitli anlamlar kazanması da birebir karşılığı zorlaştırmaktadır.⁶⁹ Ancak kelimenin Türkçede de aktif olarak yer alması ve temelde olumlu anlamlar çağrıştırmaması bu sözcüğün kullanımını kolaylaştırabilir. Mü'minlerin ağız ve söz disiplinini belirleme noktasında bu kavramın ayetler üzerinden incelenmesine geçmeden önce, kelimenin anlamını netleştirmek adına aynı kökten gelen 'ma'rifet' ile ilim kelimesi arasındaki farka bakılabilir. Ma'rifet kelimesinin, ilim kelimesine göre daha hususi olduğu ifade edilir; çünkü ma'rifet, bir şeyin diğerlerinden ayrıldığı özü/aynı/zatı bilmektir. İlim, mücmel de mufassal da olur. Ayrıca her ma'rifetin ilm olduğunu ancak her ilmin ma'rifet olmadığını da belirtmek gerekir.⁷⁰ Bu ayrıma girmek ise temelde şunu ifade etmek içindir; aynı kökten gelen ma'ruf kelimesi sıradan bir bilgiden ve eylemden ziyade, bilinçli ve tefekkür sonucu elde edilen bir duruma işaret etmektedir. Yine aynı şekilde kavlı ma'ruf'un da, söylendiği zaman muhatapta şüphe uyandırmayan, meşru, açık, net ve söylenen şeyin idrakinde bulunduğu hissedilerek ve hissettirilerek söylenen söz olduğu ifade edilebilir.

Kavlı Ma'ruf terkihi Kur'ân-ı Kerim'de altı yerde geçmektedir ve bunların hepsinde de ma'ruf söz söylemenin beşeri ilişkilerdeki rolünü ve önemini görmek mümkündür. Ancak kullanıldığı konuya göre bazı ince farklar da bulunmaktadır. Ma'ruf söz şu iki ayette, cinsler arası söz münasebetini belirleyen ağız ve söz disiplini olarak gösterilmiştir:

*'(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru söz (kavlen ma'rufen) söylemeniz dışında sakın onlarla gizliiden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin...'*⁷¹

69 Ma'ruf hakkında genel değerlendirme için bkz. Çağrı, Mustafa, 'Emir bi'l-Ma'ruf ve Ne-hiy ani'l-Münker', *DİA.*, İstanbul, 1995, XI, 138-139; İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul, 1997, s.281.

70 el-Askerî, *a.g.e.*, s. 81-82.

71 2.Bakara, 235.

*'Ey Peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse umuda kapılmasın. Güzel ve mutad söz (kavlen ma'rufen) söyleyin.*⁷² Bu iki ayette hitap her iki cinse de yapılmıştır. İlkinde erkeklere, dul kadınlarla evlenme isteğini belirtme sadedinde kullanılması gereken bir söz biçimi, ikincisi de mü'minlerin anneleri konumunda olan Peygamberimizin eşlerinin yabancı erkeklerle konuşma şekli olarak belirtilmiştir. Buradaki hitabı sadece Peygamber eşleri değil, onları özel konumunu hatırd tutmak kaydıyla, bütün inanan kadınları içine alacak şekilde genişleterek düşünmek de mümkündür. O zaman ma'ruf söz ifadesini, evlilik gibi nazik bir konuda erkeklerin kullanacağı bir ifade ve kadınların da erkeklerle konuştuğu zaman kullanması gereken bir söz disiplini şeklinde belirlemek mümkün olabilir. Peygamberimizin eşleriyle ilgili olan ayette ma'ruf sözün uygun ve ciddi bir söz; yani yapmacılıktan uzak ağırbaşlılık ve ciddiyetle dosdoğru şekilde söylenen veya sert de olsa akla ve dine uygun olan güzel söz olarak tefsir edildiği görülmektedir.⁷³ Yani bir bakıma ma'ruf sözün meşru, bilinçli, örfi (Kur'an ve sünnetin meşru saydığı, ahlaki anlamda toplumsal söyleme aykırı olmayan) ve öylesine değil sonuçları düşünülerek söylenen, vakarlı bir mükâleme tarzı, bir ağız ve söz disiplini olduğu ifade edilebilir.

Ma'ruf kelimesinin tipik bir özelliği olarak, Kur'an-ı Kerim'in yasayıcı bölümlerinde, özellikle aile ilişkilerinde, karı-koca, ebeveyn-çocuklar ya da yakın akraba çerçevesindeki ahlaki görevler söz konusu olduğunda son derece uygun bir şekilde kullanıldığı da ifade edilebilir.⁷⁴ Bu durumu, biraz önceki ayetleri de göz önünde tutarak, şu iki ayette de görmek mümkündür:

*'Allah'ın sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz (kavlen ma'rufen) söyleyin.*⁷⁵ ve *'Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel söz (kavlen ma'rufen) söyleyin.*⁷⁶ Ma'ruf söz bu iki ayette, yetimlerin mallarının korunması ve miras taksiminde olası bir durumda kullanılması

72 33.Ahzab, 32.

73 Yazır, VI/521; Ayrıca benzer yorumlar için bkz. Zemahşerî, III/260; Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer eş-Şirazi, *Envârü'r-Tenzîl ve Esrârü'r-Tevîl*, el-Matbaatü'l-Amire (Dar-u'd-Da'Ve), İstanbul, h. 1320.,V/115; Ebussuud, Muhammed b. Mustafa el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dar-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, tsz., VII/102.

74 İzutsu, a.g.e., s. 283.

75 4.Nisa, 5.

76 4.Nisa, 8.

gereken ağız ve söz disiplini olarak sunulmaktadır. Aynı surede bulunan bu ayetlerdeki ma'ruf söze güzel öğüt, tavsiye, dua ve faydalı söz gibi anlamlar verilmiştir;⁷⁷ ancak belki de buradaki anlama en uygun olanı Muhammed Reşit Rıza ifade etmiştir. O'na göre, ilk ayette geçen (4.Nisa, 5) ma'ruf söz, muhataba bilmesi gereken bilgiyi ve davranışları öğretmektir.⁷⁸ Reşit oluncaya kadar malı elinde olmayan ama bunu küçük yaşlarda anlamlandırmakta zorluk çeken yetime bunu anlatmak ve miras taksiminde hakkı olmadığı halde az da olsa pay vermek ve bunu güzel şekilde söylemek orada bulunan herkes için ma'ruf sözü gerektirir. Buradaki ma'ruf söz ise, rikkat, yumuşaklık, gönül alıcılık vasfının yanı sıra aydınlatıcı, bilinçlendirici ve gönül rahatlatıcı bir dili de beraberinde getirmektedir. Bu ise, en hassas konularda bile, Yüce Allah'ın inananlardan kullanmasını istediği ağız ve söz disiplinine örnek gösterilebilir.

Ma'ruf sözün geçtiği bir diğer ayet ise, kalplerinde hastalık bulunanların, hükmü açık savaştan bahseden bir sure indirilince ölüm korkusuyla beden dillerinin nasıl değiştiğini tasvir ettikten sonra gelen ve tavırlarının nasıl olması gerektiğini anlatan şu ayettir: *İtaat ve güzel bir söz (kavlun ma'rufun) onlar için daha hayırlıdır. İş ciddilesince Allah'a verdikleri söze bağlı kalsalardı, elbette kendileri için daha iyi olurdu.*⁷⁹

*'Güzel bir söz (kavlun ma'rufun) ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halimdir.*⁸⁰ ayeti ise, ma'ruf sözün tesirinin, bazen ölçüsüzce/fütursuzca yapılan davranışlardan çok daha fazla olduğunu ifade eder gibidir. Ayrıca bu ayetten hareketle, bilinçsizce ve maksadına/gereğine/ruhuna uygun bir şekilde yapılmayan bir eylemden ziyade, idrakine varılarak söylenilen bir sözün, Allah katında daha değerli olduğu da ifade edebilir. Bu noktada, Hz. Peygamberin, *'Güzel söz sadakadır.*⁸¹ ve *'Yumuşak söz sadakadır.*⁸² hadislerini de zikretmek gerekebilir. 'Sadaka' kavramının geniş anlamlarının olduğu bilinmektedir; ancak burada akla ilk gelen maddi yardım karşılığı esas alınarak bir bağlantı kurulmuştur. Bu hadisler, sözün potansiyel gücünün, bazen yapılacak maddi yardımla eş değer,

77 Kavli Ma'ruf hakkındaki görüşler için bkz. Râzî, IV/351, 368.

78 Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l-Menâr*, Dar-u'l-Menâr, Mısır, 1373, IV/385; Râzî, Zeccâc'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Kavl-i Ma'ruf'un manası, yetimleri yedirmeniz ve giydirmenizin yanı sıra, onlara ilim ve amele taalluk eden hususları da öğretmenizdir.' Râzî, VII/351.

79 47.Muhammed, 21.

80 2.Bakara, 263.

81 İbn Hanbel, Müsned, II/312.

82 Buhari, Edep, 34.

hatta usulsüzce yapılandan daha değerli olduğunu anlatmakta yeterli gözükmemektedir. Ayette geçen ma'ruf sözüne isteyen gönül alıcı hoş bir söz ve tatlı dille çevirmek, gönüllerin kabul edip yadırgamadığı güzel sözler söylemek, güzel söz ve dua gibi anlamlar da verilmiştir.⁸³ Ancak burada Tabatabâî'nin yorumu oldukça dikkat çekicidir; O'na göre kavli-i ma'ruf, insanların geleneksel olarak tepki göstermedikleri sözdür ve bu da kullanıldığı yere ve geleneğe göre değişebilir.⁸⁴ Bu yorum, ma'ruf kelimesinin anlamını ve kullanımını daha da genişletmektedir.

Netice itibariyle kavli-i ma'rufun, sağduyunun doğruluğunu kabul ettiği, ölçülü, meşru, vakarlı, muhatapı bilgilendirme noktasında kapsayıcı ve kuşatıcı, müphemliğin olmadığı net bir mükâleme tarzı ve mü'minlerin ağız ve söz disiplininin temel öğelerinden biri olduğu ifade edilebilir.

2. Kavli-i Belig

*'Onlar, Allah'ın kalplerindeki bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzelleştirli söz söyle. (kavl-i beliğan)*⁸⁵

Münafıkların durumunu anlatan ayetlerden sonra gelen⁸⁶ ve onlara karşı kullanılması gereken üslubu belirten bu ayet, aynı zamanda Kur'an'da bu terkinin yer aldığı tek yerdir. 'Kavli-i belig' ifadesinin özellikle münafıklara karşı kullanılması gereken bir ağız ve söz disiplini olarak sunulması da ayrıca dikkat çekicidir. Belki de bunun sebebi onların, dünya hayatı hakkında söyledikleri hoş giden ve kalbindekine yani sözünün özüne uyduğuna yemin eden⁸⁷ ve görüldüğü zaman kalıpları beğenilen, konuştukları zaman dinlenen kimseler⁸⁸ olmalarından kaynaklanmaktadır. Zaten onların kendilerine özgü ifade şekillerinin olduğu da, eğer dilerse Allah'ın Hz. Peygamber'e münafıkları göstere-

83 Taberî, III/64; Şevkânî, I/284; İbn Kesîr, I/318; Mâverî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Metabi-i Makhevî, Kuveyt, 1982, I/276-277; Kurtûbî, III/309.

84 Tabatabâî, II/389.

85 4.Nisa, 63.

86 *(Ey Muhammed!) Sana indirilen Kur'an'a ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Tağut'u tanımamaları kendilerine emrolunduğu halde, onun önünde muhakeme olmak istiyorlar. Şeytan da onları derin bir sapıklığa düşürmek istiyor. Münafıklara, 'Allah'ın indirdiğine (Kur'an'a) ve Peygambere gelin' denildiği zaman, onların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün. Kendi işledikleri yüzünden başlarına bir musibet geldiği, sonra da 'Biz iyilik etmek ve uzlaşturmaktan başka bir şey istememiştik' diye Allah'a yemin ederek sana geldikleri zaman halleri nasıl olur?' 4.Nisa, 60-62*

87 2.Bakara, 204.

88 63.Münafikun, 4.

bileceği ancak buna gerek olmadığı, çünkü onların zaten konuşma tarzlarından tanınabileceğini (kavl-i lahn) ifade eden ayetten anlaşılmaktadır.⁸⁹ Demek ki münafıklar, İslam toplumu içerisindeki nifak hareketini sadece davranış ve tutumlarıyla değil, aynı zamanda sözü ustaca kullanarak da gerçekleştirmeye çalışan kimselerdir. İşte bu noktada ayetin manasını genelleştirerek, Hz. Peygamber'in şahsında bütün mü'minlerden inanışta sahtecilik gösterenlere karşı 'kavl-i belîğ' ile karşılık verilmesinin istenmesi manidardır.

Belîğ sözün ne olduğu ve nasıl olması gerektiği hakkında tefsirlerde birbirine yakın çeşitli görüşler bulunmaktadır. Râzî, belîğ ifadenin, münafıklara karşı işledikleri kötülüklerin bilincine varmalarına, davranışlarının münafıklık olduğunu anlamalarına ve durumları meydana çıkarsa Allah'ın gazabına uğrayacaklarını bilmelerine dair bu gerçeklerin içlerine işlemelerini sağlayacak, etkili, tesirli ve dokunaklı söz olduğunu belirtir.⁹⁰ Zemahşerî ise, onların kalplerinde gam etkisi yapacak biçimde, tesirli ve dokunaklı, ürpertici ve korku verici şekilde sözler söylemenin gereğini işaret eder.⁹¹ Aslında belîğ sözün nasıl olması gerektiği hakkında pek çok yorumlar yapılabilir ve bunların hepsinin amacı da, muhatapta etki uyandıracak sözlerin gereğini ifade etmeye yardımcı olabilir. O yüzden sözlerin sert veya yumuşak olması ya da tehditkâr veya ümitvâr olması gibi durumların muhataba, zamana ve mekâna göre değişebileceğini söylemek uygun olabilir. Bununla bağlantılı olarak, ayette geçen 'fi enfüsihim' ifadesinin iki şekilde de anlaşılmaya müsait olmasının önemi belirtilebilir. Bu ifade ile, belîğ sözün onların nefislerinde etkileyici olabileceği, bundan içsel olarak müteessir olabilecekleri anlaşılabilir. Ancak 'fi enfüsihim' ibaresinin belîğ sözü onlarla baş başa kalındığında, yalnız olunduğunda söylemenin gereğine çünkü bunun psikolojik ve sosyolojik açıdan daha uygun, daha başarıya ulaştırıcı olabildiğine işaret ettiğini söylemek de mümkündür.⁹² Bu yollardan hangisinin tercih edileceği ise, doğal olarak muhatabın durumu/mevkiine göre şekillenecektir.

Mü'minlerin ağız ve söz disiplininde önemli bir yeri olan belîğ sözün ne şekilde olabileceği ya da kullanılabileceği hakkında, bu kelimenin belâgatle ilişkilendirilmesi de yön gösterici olabilir. Câhız'ın, lafız manayla, mana da lafızla yarışmadıkça; söz kulağa dokunmadan önce manası kalbe ulaşmadıkça hiçbir söz belâgat ismine layık değildir,⁹³ şeklindeki ifadesi, belîğ sözde bu-

89 47.Muhammed, 30.

90 Râzî, VIII/128.

91 Zemahşerî, I/537; Benzer yorumlar için bkz. Kurtûbî, V/265; Neseî, I/233.

92 Hâzin, Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, *Lübâbu't-Tevîl fî Meâni't-Tenzîl*, el Matbaatü'l-Amire (Dar-u'd-Dâve), İstanbul, h. 1320, II/565.

93 Câhız, Ebu Osman, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, nşr. Abdüsselam Harun, Mısır, 1975, I/88.

lunması gereken incelikleri açıklar mahiyettedir. Ayrıca belâğatin en özlü ifadeyle, yormadan ve yorulmadan manaları karşı tarafa aktarma sanatı olarak tanımlanması,⁹⁴ aynı kökten gelen belîğ sözde de bu inceliklerin olmasını zaruri kılmaktadır. Buna göre belîğ söz, muhatabı etkileyecek sözlerin usulünce söylenmesi ve bunun sonucunda muhatabın etkilenecek kendilerinde bulunan olumsuzluklardan vazgeçmesini sağlamasıdır. Her ne kadar kavli belîğ geçtiği ayette muhataplar münafıklar olarak görülse de, bu ayetin, günümüzde dini ortamlarda konuşan, dince mukaddes sayılan birkaç terim ve ifadeyi kullanmakla ya da daha da ileri giderek ustaca hazırlanmış metinleri dini zeminlerde okumak suretiyle dindar kesimde itibar kazanmaya çalışan kimse-leri de kapsadığı ifade edilebilir. Söylediği sözlerin bağlayıcılığını hissetmeyen, onların içinde gönlü/kalbi bulunmayan pek çok konuşmacının artık kavli belîğ ile karşılaşma durumunda olduğu da ifade edilebilir.⁹⁵

Sonuç itibarıyla belîğ söz, dil cambazlıkları yapmakta hünerli olan ve bu sayede de insanları kendi olumsuzluklarına dâhil etmeye çalışan kötü niyetli muhataplara karşı, daha üst düzey bir üslup kullanılmak suretiyle onların hallerini anladığını hissettirmek ve buna uygun bir mükâleme tarzıyla onları etkilemeyi ve sonuçta bu davranışlardan onları vazgeçirmeyi hedefleyen bir ağız ve söz disiplindir, denilebilir.

3. Kavli Leyyin

*'Sen ve kardeşin birlikte ayetlerimi götürün. Beni anmayı ihmal etmeyin. Firavun'a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz (kavlen leyyinen) söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.'*⁹⁶

Mü'minlerin ağız ve söz disiplini arasında müstesna bir yeri olan kavli leyyin ifadesi, Allah Teala'nın Firavun'a gidecekleri zaman, Hz. Musa ve Hz. Harun'dan özellikle kullanmalarını istedikleri bir söz biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yumuşak, kibar, nazik, sakın, vakar ve huşu gibi anlamlara gelen leyyin kelimesi,⁹⁷ sözlü anlatımda inananların üslubunda bulunması gereken bir vasfi işaret etmektedir. Buna göre kavli leyyin, düz bir tercemeyle yumuşak söz olarak çevrilebilir, ancak bu kavli leyyin ifadesini tam olarak karşılayamayabilir. Bu bağlamda, kavli leyyin'in ne olduğu veya nasıl olması gerektiği hakkında, bu sözü kullanmakla yükümlü bulunan Hz. Musa ve Hz. Harun'un Firavun'la olan diyaloglarına bakılabilir;

94 Hacımüftüoğlu, Nasrullah, 'Tebliğcide Nitelik Sorunu', *İslam'ın Güncel Sunumu*, TDV., Ankara, 2007, s. 159.

95 Çakan, İsmail Lütfi, 'Hitabet ve İrşat Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri', *I. Din Şurası*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, 252.

96 20.Taha, 42-44.

'Firavun şöyle dedi: Âlemlerin Rabbi dediğin de nedir?

Musa cevap verdi: Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler olsanız, (itiraf edersiniz ki) O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.⁹⁸

'(Firavun) etrafında bulunanlara: İşitiyor musunuz? dedi.

Musa dedi ki: O, sizin de Rabbiniz, daha önceki atalarınızın da Rabbidir.

Firavun: Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir, dedi.⁹⁹

'Musa devamla şunu söyledi: Şayet aklınızı kullansanız (anlarsınız ki), O, doğunun, batının ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir.

Firavun: Benden başkasını tanrı edinirsen, andolsun ki seni zindanlıklardan ederim! dedi.

Musa: Sana apaçık bir şey getirmiş olsam da mı? dedi.

Firavun: Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu! diye karşılık verdi. Bunun üzerine Musa asasını atıverdi; bir de ne görsünler, asa apaçık koca bir yılan (oluvermiş)! Elini de (koynundan) çıkardı, o da seyredenlere bembeyaz görünen (nur saçan bir şey oluvermiş)! Firavun, çevresindeki ileri gelenlere: Bu, dedi, doğrusu çok bilgili bir sihirbaz! Sizi sihiriyle yurdundan çıkarmak istiyor. Şimdi ne buyurursunuz?¹⁰⁰

Kavl-i leyyin emrinin uygulanmasının misallerini veren bu ayetler,¹⁰¹ kendisine ve getirdiği hakikatlere karşı gayr-ı ciddi bir tavır takınan, istihza eden, hatta bununla da kalmayıp deli, sihirbaz diye ithamlarda bulunan ve nihayetinde de tehdit eden bir kişiye karşı bile kullanılması gereken üslubu en güzel şekilde göstermektedir. Buradan hareketle, bir kavlin leyyin olabilmesi için, öncelikle kişinin her türlü olumsuzluğa rağmen sükûnetini muhafaza edebilmesi ve bunu beden diline ve mükâlemesine yansıtmasının lüzumu ifade edilebilir. Burada Râzî'nin şu yorumunu hatırdâ tutmak gerekebilir; kendilerine ağır bir üslupla vâz-û nasihat yapıldığında, azgınlık ve kibirlerini artırmaları

97 İbn Manzur, Lisânu'l-'Arab, III/434.

98 26.Şuara 23-24; Burada Hz. Musa, Firavun'un Âlemlerin Rabbi'nin mahiyetinin yani türü veya cinsinin ne olduğu sorusuna karşılık, üslub-u hakîm ile, âlemleri tefsir etmek suretiyle cevap vermiştir; Yazır, VI/285; Benzer yorumlar için bkz. Ebussuud, İrşad, VI/239; Beğavî, III/356; Kurtûbî, XIII/98.

99 26.Şuara, 25-27; Tanrılık iddiasında bulunan Firavun'un, çevresindekilere işitiyor musunuz diye sorması, alay etme, kinaye olabileceği gibi, kendi şaşkınlığını örtbas etme çabası olarak da görülebilir. Ayrıca 'elçiniz' şeklindeki hitabı da olayı hafife aldığı bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Yorumlar için bkz. Ebussuud, İrşad VI/239; Beydâvî, IV/468.

100 26.Şuara, 27-35.

101 Çakan, a.g.m., 253.

zorbalardan âdeti olduğundan dolayı Allah Teâla, Hz. Musa ve Hz. Harun'dan yumuşaklık içinde söz söylemelerini emretmiştir.¹⁰²

Burada, kavli-leyyin'in kullanımıyla ilgili olarak şu yoruma da yer vermek gerekebilir; Firavun Hz. Musa'yı büyüttüğü ve üzerinde hakkı olduğu için, özellikle Hz. Musa'dan Firavun'a karşı böyle bir üslub kullanılması istenmiştir.¹⁰³ Yani aralarında eskiye dayalı bir nevi ailesel hukuk da vardır ve üslub da buna göre şekillenmelidir. Ancak bu yorumdan hareketle bu söz disiplini sadece buna hasretmek kapsayıcı olmayabilir. 'Leyyin' kelimesinin, kendisinde katılık, sertlik (huşunet) bulunmayan, rakîk, kolay, nefislerde daha etkili olabilecek rıfk, yumuşaklık dolu söz olarak yorumlanması¹⁰⁴ ve Peygamber Efendimiz'in de kullandığı üslubun bu doğrultuda olması, yumuşak sözün inanan insanların geneline karşı kullanılması gereken bir ağız ve söz disiplini olarak düşünülmesini sağlayabilir.

Yumuşak söz, muhatabı açıkça ve sert bir şekilde suçlamadan, hakikati olduğu gibi ifade etmek olarak düşünüldüğünde, bunun bugün için bir diplomasi dilini ya da tebliğ ve irşad diplomasisini oluşturacağını ifade etmek de mümkün olabilir.¹⁰⁵ Dolayısıyla 'kavl-i leyyin'in, zamana, zemine, sosyal gerçekliklere ve kişilerin belirgin özelliklerine göre değişiklikler gösterebilen ama hiçbir şekilde muhatabı kıskırtmayan, incitmeyen ve olası tahriklere karşı sükûneti muhafaza eden yumuşak bir ağız ve söz disiplini olduğu ifade edilebilir.

4. Kavl-i Sedid

İmanın hakikati, her koşulda Yüce Yaratıcı'ya verilen ahde sadık kalmak ve bu istikamette bir ömür sürmek olarak belirlenirse, çoğunlukla konuşarak iletişime geçen insanın sözünün de buna göre şekillenmesi gerekir. Bu noktada kavli-i sedid ifadesi, Yüce Allah'ın inananlardan kullanmalarını istediği özel bir söz disiplini olarak Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir:

*'Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin (kavl-i sediden) ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resulü'ne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır.'*¹⁰⁶

102 Râzî, XV/517.

103 Râzî, XV/517; Benzer yorum için bkz. Ebû Hayyân, Yusuf b. Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîr*, Tah: Adil Ahmed Abdulmevcud Ali Muhammed, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1413, VI/230.

104 Şevkânî, III/366; Kurtûbî, XI/200; İbn Kesîr, III/153; Ebu Hayyân, VI/230.

105 Çakan, a.g.m., s.253.

106 33.Ahzab, 70-71.

*'Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz (kavl-i sediden) söylesinler.'*¹⁰⁷

Sedid kelimesi, tam yerinde olma, isabet, konuşmada isabet etme, hakkı kastetme, adaletle söz söyleme gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁸ 'sedde's-sehmu' ifadesi, ok dosdoğru hedefe ulaştığı zaman kullanılır.¹⁰⁹ Buradan hareketle, kavli sedid ifadesinin, maksada uygun söylenmiş, yerini bulan doğru söz anlamına geldiği söylenebilir. Muhammed Esed, kavli sedid ifadesinin kelime anlamıyla 'taşı gediğine koyduran söz' bir başka deyişle doğru ve yerinde söylenen söz anlamına geldiğini belirtir. Ayrıca başkaları hakkında gizli anlamlardan, imalardan ve yersiz kuşkulardan arınmış bir şekilde konuşmayı ve hakikati olduğu gibi, abartmadan ve eksiltmeden aktarmayı da kavli sedid bağlamında değerlendirir. 4.Nisa, 9'da, yetimlerle ilgili olan ayette ise, hakkı konuşmak/dürüst ve insafli konuşmak şeklinde çevrilebileceğini belirtir.¹¹⁰

Kavli Sedid ifadesinin, içi dışına uygun düşen, başkaları değil, sadece Allah'ın rızası düşünülerek söylenen ve birbiriyle tartışan kimselerin arasını düzeltmek için söylenen söz olabileceği, doğru sözün bütün hayırları kapsayacağı ve biraz önce sözü edilen hususlar ve başkaları hakkında genel bir ifade olacağı da belirtilmektedir.¹¹¹ Buradan hareketle kavli sedid'in, yani doğru sözün, inananların konuşmalarında her zaman haktan ve hakikatten ayrılmalarını belirten bir ifade biçimi olduğu söylenebilir.

Sedid/doğru söz, mü'minlerin sadece konuşmalarında değil, her türlü davranışlarında, beşeri ilişkilerinde ve nihayetinde kendilerini yaratan ile olan münasebetinde dosdoğru olmalarını belirten bir ifade olarak da görülmelidir. Çünkü söz deyip de bununla eylemi kastetmenin Kur'ân dilinde yaygın bir üslub olduğu bilinmektedir. Söz ile eylem arasında ayrılmaz bir bütünlük bulunmaktadır. Nitekim yetimlerle ilgili olan ayette sözün yumuşaklık veya güzellik gibi sıfatlarla değil de doğrulukla vasıflandırılmış olması da bu yorumu teyit eder. Çünkü sözün doğru olması demek, kişinin inanmaya ve ona göre hareket etmesine elverişli olmasıdır; yoksa onun onurunu ve şerefini korumaya elverişli olması demek değildir. Aynı şekilde bu durum, yumuşak ve ma'ruf sözde de geçerlidir. Bir başka ifadeyle sözden maksat fiili uygulamadır, ancak bunun görüş anlamında olması da mümkündür.¹¹²

107 4.Nisa, 9.

108 İbn Manzur, Lisânu'l-'Arab, II/118.

109 Zemahşeri, III/276.

110 Esed, Kur'ân Mesajı, II/868, dipnot 86.

111 Kurtûbî, XIV/253.

112 Tabatabâi, IV/200-201.

Sonuç olarak, ayetten hareketle, kavlı sedid yani doğru söz ifadesini üslubuna hâkim kılan ve davranışlarını da buna göre düzenleyen bir mü'minin, işlerinin yoluna koyulacağı, günahlarının bağışlanacağı, Allah'a ve Resulü'ne itaatın mükâfatı olarak büyük bir başarıya ulaşacağını ifade etmek mümkündür. Bu ise, ağız ve söz disiplininin sadece fonetik bir eylemden ziyade, inananların dünya serüvenini şekillendiren ve uhrevi sonuçları olan bir süreç olduğunu göstermektedir.

5. Kavlı Kerîm

Mü'minlerin ağız ve söz disiplini bağlamında, Kur'anî ahlak bilincinin insandaki yansımaları gösteren en çarpıcı söz çeşidi, belki de, 'kavlı kerîm' ifadesidir. Kerim söz, Kur'an-ı Kerîm'de tek bir yerde, insanın varlık sebebi olan anne ve babasına karşı kullanması gereken bir dilsel gerçeklik olarak yer almıştır:

*'Rabbın kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, ana-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara 'öf' deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz (kavlen kerimen) söyle.'*¹¹³

Kerim söz, insanın anne ve babasına karşı, diğer insanlardan farklı olarak özel, hassas bir üslubun kullanılmasını belirten bir ifade çeşididir. Yüce Allah'ın, insanlardan ebeveynleri için ayrı ve özel bir söz çeşidini kullanmalarını istemiş olması, Kur'an'ın ahlakî değerleri insanların imanına ve vicdanına yerleştirme gayesiyle birebir örtüşmektedir. Çünkü mü'minin ağız ve söz disiplini bir bakıma dile karakter kazandırmak ve kişinin eylemlerini de buna göre yapılandırmak gayesini gütmektedir. Bu bağlamda kerim söz, özellikle ihtiyarlık devresinde iyice hassaslaşan anne-babaya karşı, azarlamanın hatta 'öf' demenin bile bir nevi zıddı olan sevecen ve yumuşak bir üslub biçimidir, denilebilir. Zaten sözel olarak incelik gösteren bir evladın, davranışlarında aşırılığa veya kabalığa kaçması doğal olarak muhal gözükcektir.

Kerim sözün nasıl anlaşılması gerektiği hakkında tefsirlerde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Ancak burada dikkat çeken iki yorumdan biri, kendisine Kur'an-ı Kerîm'de geçen anne babaya iyilikle ilgili her şeyi anladığını ancak 17.İsra, 23 ayetinde geçen kerim sözün mahiyetini anlayamadığını ifade eden kişiye, Said b. Müseyyeb'in, bu, suçlu bir kölenin kaba ve sert efendisine karşı kullanması gereken sözdür, şeklindeki cevabıdır.¹¹⁴ Bu yanıt, kerim sözün kullanıldığı atmosferi yansıtmaları açısından önemlidir. Kerim sözle ilgili dikkat

113 17.İsra, 23.

114 Kurtûbî, X/243; Râzî, XIV/453.

çekici ikinci rivayet ise, Hz. Ömer'in kerim sözün insanın anne ve babasına kendi isimleriyle veya künyeleriyle değil de, 'anneciğim, babacığım' şeklinde hitap etmesi olduğunu belirten yorumudur.¹¹⁵ Bu ise, anne babaya hitabın içeriği kadar, şekline de verilen değeri göstermesi açısından önemlidir.

Kur'ân-ı Kerim'de pek çok yerde geçen¹¹⁶ ve Allah'ın isimlerinden olan¹¹⁷ kerim kelimesi hakkında pek çok yorumda bulunulabilir. Ancak mü'minlerin ağız ve söz disiplini bağlamında bu sözün özellikle anne-babaya karşı kullanılması gereken latif, kibar ve nazik bir mükâleme tarzı olduğu ifade edilebilir. Kavlı Kerim'i, sadece ebeveynle sınırlandırmayıp, insanın kendisinden ilim ve sanat öğrendiği hocalarına ve ustalarına karşı da kullanabileceği,¹¹⁸ ayrıca bunu daha da genişleterek üzerinde özel emeği ve hukuku bulunan saygın kişilere de bu şekilde sözlerin söylenmesi mümkündür.¹¹⁹

6. Kavlı-i Meysur

*'Eğer elinin dar olması sebebiyle Rabbinden umduğun bir lütfu, bir imkânı beklerken o hak sahiplerine şimdilik ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse onlara gönül alıcı bir şeyler söyle (kavlen meysuran)'*¹²⁰

Kavlı-i Meysur ifadesinin Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği tek yer olan bu ayet-i kerime, ihtiyaç sahiplerine karşı izlenilmesi gereken stratejiyi ortaya koymaktadır. Buna göre, çeşitli nedenlerden dolayı (kişinin kendisinin de muhtaç olması veya verilen malın şer yolunda harcanmasının muhtemel olması gibi) eğer maddi yardım yapılamıyorsa, en azından onların gönül dünyalarının beslenmesi ve iç âlemlerinin hoşnut bırakılması istenmektedir ki, bunun 'kavlı-i meysur' ile yani yumuşak, gönül alıcı söz ile yapılması belirtilmektedir.

Meysur sözün ne olduğunun anlaşılması için bu ayet-i kerimenin sebebi nüzulüne de bakmak gerekebilir. Rivayete göre, Tebuk Gazvesi'nin hazırlıklarının yapıldığı sırada Müzeyne kabilesinden bazı kimseler Peygamber Efendimize gelerek, O'ndan kendilerine savaş için binit vermesini istemiştir. Hz. Peygamber (sas) de, sizi bindireceğim bir binit bulamıyorum, şeklinde yanıt vermiş ve bu kimseler de üzüntüden ağlayarak geri dönmüşlerdir. Onlar, Hz. Peygamber'in kendilerine kızdığı için böyle söylediğini düşünmüşler ve bu-

115 Râzî, XIV/452-453.

116 Abdalbâki, Mu'cemu'l-Müfehres, s. 603.

117 Kerim hakkında bilgi için bkz. Topaloğlu, Bekir, 'Kerim', *DİA.*, İstanbul, 2002, XV, 287-288.

118 Çakan, a.g.m. s. 255.

119 Koç, a.g.m., s. 41.

120 17.İsra, 28.

nun üzerine de bu ayet-ı kerîme nazil olmuştur.¹²¹ Sebeb-i nüzulünden de anlaşılacağı gibi, kavl-i meysur, istekte bulunan kişinin kendisine yardım yapılamadığı zaman, bunu farklı sebeplere bağlayıp gereksiz vehimlere kapılmasını önlemek amacıyla, onun içini ferahlatacak, yanlış anlamasının önüne geçebilecek ifadeleri kapsamaktadır.

Meysur sözün ne olduğu ile ilgili Fahreddin Râzî şu görüşleri aktarmaktır: Buna göre kavl-i meysur, isteyen en güzel şekilde geri çevirmek ya da yumuşaklık ve kolaylıkla söz söylemektir. Bazıları meysur sözün Kur'ân'da geçen '*Ma'ruf bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır.*'¹²² ayetindeki 'ma'ruf' olduğunu belirtir. Çünkü söz ma'ruf olunca, tekellüfe gerek duymaz.¹²³ Taberî de, ayette geçen meysur sözü, ma'ruf olarak da açıklamıştır.¹²⁴ Meysur sözün, isteyenlere bir şey verilemediği zaman onların durumlarının düzelmesi için dua etmek, verememenin mazeretini anlatmak veya ileriye dönük güzel vaadde bulunmak gibi anlamlara gelebileceği de belirtilmiştir.¹²⁵ Bu bağlamda, Peygamber Efendimizin, kendisinden bir şey istendiği zaman eğer yanında verecek bir şey bulunmuyorsa, boş çevirmekten hoşlanmadığı için, Allah Teâlâ'dan bir rızık gelir beklentisiyle sustuğu ve bunun üzerine bu ayet-ı kerîmenin nazil olduğu, bundan sonra da böylesi durumlarda şöyle söylediği rivayet edilir: '*Allah fazlından bizi de sizi de rızıklandırsın*'¹²⁶ Peygamber Efendimizin dilinde vücut bulan bu ifadenin, meysur sözün kullanımına en güzel örnek olduğu ifade edilebilir.

Sosyal ve maddi açıdan zengin olanlarla bundan yoksun olan kişiler arasındaki iletişimi düzenleyen meysur yani yumuşak söz, her insanı bağlayan ve toplumsal birlikteliği ve kaynaşmayı sağlayan bir ifade olarak da görülmelidir. Çünkü bazı zamanlarda maddi durumu iyi olan ama o anda verecek bir şeyi bulunamayan insanlar da bu söz biçimini kullanabilir ve bu şekilde isteyen kalbini çeşitli vesveselerin tesirinden kurtarabilir. Ayrıca meysur sözü sadece ekonomik anlamda değil de, insanların çeşitli yardım taleplerine karşı kullanılacak bir ağız ve söz disiplini ifadesi olarak da düşünmek gerekebilir. Bu şekilde bir yaklaşım, belki de meysur sözün kullanım alanını daha da genişletebilir.

121 Suyutî, Celaleddin Abdurrahman, *Lübâbu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Matbaatü'l-Melah, Dimeşk, tsz.,147.

122 2. Bakara, 263.

123 Râzî, XVII/459.

124 Taberî, XV/75.

125 Bkz. Taberî, XV/74-76; Kurtûbî, X/249.

126 Kurtûbî, X/249.

Kur'ân-ı Kerîm'de Nehyedilen Söz Türleri

İnsanın iyiliğe ve kötülüğe meyyal bir şekilde yaratılması ve tercih hakkının iradesine bağlanması, kişiyi diğer canlılardan ayıran en büyük özelliklerden biridir, denilebilir. Bundan dolayı, bilinçli bir şekilde Allah'a inanmayı ve bunun gerektirdiklerini yapmayı seçen bir kul, zaman zaman aksaklıkları veya yanlışları olsa bile, sürekli ibadet eden ve sözleri Allah'ı ta'zim ve tesbih etmek olan meleklerden ayrı, farklı bir konuma yerleşir. Bu ise temelde şunu belirtmek içindir; eğer mü'min inancının gereğini yapar ve kalp-söz-eylem bütünlüğünü sağlarsa, '*ahsen-i takvîm*' mertebesine ulaşabilir ve bu sayede her daim Allah'ı zikreden meleklerden bilgi ve fazilet bakımından daha üstün bir dereceye erişebilir. Bu ise, görüldüğü kadar kolay olmayan, en azından çaba harcanması gereken bir süreç olarak görülmelidir. İnsanın dinini ve dilini muhafaza etmesi, emredilene yapması kadar, nehyedilenden kaçması ile de mümkündür ve mü'minlerin ağız ve söz disiplini başlığı altında bu bölümde, kaçınılması gereken söz türlerinin incelenmesi düşünülmektedir. Bu söz türlerine geçmeden önce, bu bağlamda Kur'ân'ın sunduğu sözel/dilsel olumsuzluklar hakkında genel bir bilgi vermek gerekebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, olumsuzluklardan kaçınma bağlamında, mü'min bir ağzın sahip olması gereken temel disiplin, çirkin/kötü sözün alenî olarak söylenmemesidir:

*'Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün (bi's-sui mine'l-kavl) açıklanmasını sevmez. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.'*¹²⁷

Bu ayet, kötülüğün/fuhşiyatın her çeşidinin, hiçbir ayırım olmadan her canlıya/insana karşı yapılmasını yasaklayan bir dinin, müntesiplerinden sözlerinde de buna dikkat etmesini istemesi ve sözel zerafeti göstermesi açısından önemlidir. Çirkin sayılabilecek/görülebilecek söz, ancak mazlumun hakkını araması bağlamında, kendi durumunu ifade etmesi, zulmeden kişinin alenîleştirilerek mazlumun hakkının aranması ve toplumu haksızlıktan kişi ve eylem bazında korumayı amaçlamak maksadıyla söylenebilir. Tabi ki bu söylemin de aşırılığa kaçmadan, makul düzeyde olması gerekir. Elmalılı Hamdi Yazır, zulme uğramış ve hakkı çiğnenmiş olan bir kimsenin feryat edebileceğini, zalim aleyhine bağırarak beddua edebileceğini veyahut onun haksızlıklarını ortaya koyarak kötülüklerini söyleyebileceğini hatta kötü sözlerine aynıyla mukabele edebileceğini belirtir.¹²⁸ Ancak daha ileriye gidilerek gıybet, iftira, küfür

127 4.Nisa, 148.

128 Yazır, III/203.

raddesine varan aleyhte konuşma caiz görülmemiştir.¹²⁹ Bu durum ise, kavga halinde bile mü'minin kendini kaybetmemesi, ağız ve söz disiplinine sahip olmasını göstermesi açısından önemlidir.

Bu ayetin sebab-i nüzulü hakkında birkaç rivayet bulunmaktadır: Buna göre, bir gün Hz. Peygamber'in yanında bir adam, Hz. Ebu Bekir'in yüzüne karşı küfretmiş, O (ra) da birkaç kez sustuktan sonra sonunda karşılık vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber yerinden kalkmıştır. Hz. Ebu Bekir'in 'O bana küfrederken oturuyordunuz, ben karşılık verince kalktınız?' sorusuna ise 'Bir melek senin adına ona cevap veriyordu, sen karşılık verince melek gitti, şeytan geldi ve şeytan gelince ben de oturdum' demesi üzerine bu ayetin indiği rivayet edilir.¹³⁰ Bu ayetle ilgili bir diğer rivayet ise, İbn Âşûr'un Buharî'den naklettiği bir hadise dayanmaktadır. Buna göre insanlar, yemek için 'İtban b. Mâlik'in evinde toplanmışlar, orada bulunanlardan birisi, 'Mâlik b. Dahşum'un nerede olduğunu sormuş, bazıları onun Allah'ı ve Resulü'nü sevmediğini, münafık olduğunu söylemiştir. Peygamber Efendimiz ise, böyle söyleme, görmüyor musun ki o, yönünü Allah'a çevirerek 'La İlahe İllallah' diyor, diye cevap vermiştir. Bunun üzerine, Biz onun yönünü ve samimiyetini münafıklarla ilgili görüyoruz, demişlerdir. İbn Âşûr, bu hadisle ayet arasında bağlantı kurmuş ve ayetin bu olay üzerine inmiş olabileceğini belirtmiştir.¹³¹ Bu rivayetler, temelde inanan bir ağzın ancak hangi durumlarda kötü sayılabilecek sözü söylemesine ruhsat verildiğini belirtmesi açısından önemlidir.

Ağız ve söz disiplini bağlamında Kur'an-ı Kerim'de dikkat çeken bir diğer kavram ise, 'lehve'l-hadis' terkididir. *'İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri (lehve'l-hadis) satın alır. İşte onlar için aşçılayıcı bir azab vardır.'*¹³²

'Lehv' kelimesi, haktan alıkoyan, meşgul ettiren her türlü batıl söz ve işler için kullanılır.¹³³ 'Lehve'l-hadis' ifadesi ise, hurafe, destan, asılsız sözler, masal, fıkra, fuzuli söz, şarkı, dedikodu gibi insanı hayırdan engelleyen sözler, güldürücü lakırdılar, gevezelikler ve şarkı türkü gibi eğlendirici seslerdir.¹³⁴ Klasik tefsirlerin çoğunda bu terkid, 'musiki' olarak açıklanmış ve bazı tef-

129 Karaman, Hayreddin, Çağrı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, II/170.

130 Yazır, III/203.

131 Tahir b. Âşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Dâr-u Suhnun, Tunus, 1997, VI/5.

132 31.Lokman, 6.

133 İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, III/405.

134 Zemahşerî, III/229; Yazır, VI/426.

sirlerde buna dayanılarak şarkı söylemenin, çalgı aleti çalmanın, dinlemenin ve bu işin ticaretini yapmanın haram olduğu belirtilmiştir.¹³⁵ Ancak 'lehve'l-hadis' terkininin, şirk içeren sözler veya daha kapsamlı bir ifadeyle kişilere fayda sağlamayan boş ve lüzumsuz konuşmalar olduğu şeklinde de görüşler bulunmaktadır.¹³⁶ Muhammed Esed bu terkinin, sözde felsefi laf cambazlıkları ve gerçek bir anlam temeli bulunmayan metafizik spekülasyonlar olarak açıklamış ve bu ifadenin belirli bir kişiyi kastetmeyip,¹³⁷ bir zihniyet tarzını gösterdiğini ve anlamının genel bir muhtevaya sahip olduğunu belirtmektedir.¹³⁸ Bu ayette geçen, *'liyudille an sebilillahi bi ğayri ilm'* ifadesi hakkında Elmalılı Hamdi Yazır'ın yorumu da ilginçtir. O'na göre asıl yermenin nedeni, kişinin saptırdığını belli etmeden ve yaptığı işin sonunu sezdirmeden dini ve ahlakı bozmasıdır.¹³⁹ Bu ise, sözün ustalıklı kullanılarak muhatabın inancını ifsad etme aracı olarak kullanılmasını ve bunun kınanmasını göstermektedir. Mü'minlerin ağız ve söz disiplini bağlamında ise 'lehve'l-hadis' terkinin, basit gibi gözükken dil cambazlıklarının ya da önemsiz görülen eğlendirici lakırdıların, kişinin haktan ve hakikatten alıkoymasına vesile olduğu için kaçınılması gereken bir söz biçimi olarak görülmelidir.

*'İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar (zuhrefe'l-kavli) fısıldarlar. Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. O halde, onları iftiralarıyla baş başa bırak.'*¹⁴⁰ Süslü, yaldızlanmış, dışı süslü, içi bozuk ve aldatıcı söz olarak çevrilebilecek olan 'zuhrefe'l-kavl' ifadesi de,¹⁴¹ Kur'ân-ı Kerim'de, şeytanlara izafe edilen bir söz biçimi olarak gözükmektedir. Burada, Hz. Peygamber'in, insanlar arasında şeytanlar var mıdır şeklindeki bir soruya, evet, yanıtı vermesi ve hatta onların cin şeytanlarından daha kötü olduğunu belirttiği hadisi hatırlamak gerekebilir.¹⁴² Buna göre zuhrefe'l-kavl, adeta küfürle özdeşleşmiş olan kişile-

135 Karaman ve diğerleri, *Kur'ân Yolu*, IV/333.

136 Taberî, XXI/60-63.

137 Buradaki belirli kişiden kasıt, ayetin iniş sebebi olarak gösterilen rivayetlerde adı geçen Nadr b. Haris veya o dönemde yaşamış bir başka kişi olabilir. Bu ayetin sebep-i nüzulü hakkında, Nadr b. Haris'in insanların Kur'ân dinlemelerini engellemek amacıyla İran'dan Farslıların mitoloji kitaplarını getirip okuması ve şarkı söyleyen güzel bir cariye olarak müslüman olacağını öğrendiği kişiye cariyeyi götürüp o kişiyi eğlendirmesi ve kararından vazgeçirmeye çalışması gösterilir. Rivayetler için bkz. Zemahşeri, III/229; Yazır, VI/476-477.

138 Esed, Kur'ân Mesajı, II/834, 4. dipnot açıklaması.

139 Yazır, VI/477.

140 6.En'am, 112.

141 Yazır, IV/88-89.

142 Taberî, VIII/4-5.

rin, insanları ilahi hakikatten alıkoymak için söyledikleri süslü, bu yüzden de akıl çeldirici, aldatıcı ve maddi ve manevi planda da düşmanlık barındıran bir söz biçimidir. Mü'minlerin ağız ve söz disiplininde bu tarz ifadelerin yer alması imkânsız olduğu gibi, bu konuşma şekline karşı dikkatli olmanın gerekliliği de belirtilebilir.

Bir ağız ve söz disiplini olarak, söylenen sözlerin tutarlılığı, dengeli ve bir istikrar içinde olması kelamda aranılan özelliklerdendir. Ancak bunun için de kişinin iç dünyasında bir bütünlüğün olması, iman ile içsel dinamiklerini dizginlemesi gerekmektedir. Aksi halde insanın gözünü/gönlünü karartan inançsızlığın ruhsal gerginliğe yol açacağı ve bunun da diline yansıtacağı aşikârdır. Bundan dolayı *çelişkili söz (kavl-i muhtelif)* söylemek,¹⁴³ karakteristik olarak müşriklerin üslub biçimidir. Yine aynı şekilde hiçbir bilgiye dayanmadan, sadece perçinlenmiş bir inatla, kişisel arzu ve ihtiraslarının tesiriyle inanç hakkında *boş söz söylemek de (zahir mine'l-kavl)* şirke bulaşmış insanların dil ifadesi olarak görülebilir.¹⁴⁴ Bütün bunlar ise, mü'min bir ağza yakışmayacak üslub şekilleridir.

*'Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir.'*¹⁴⁵ ayeti ise, söz ile ilgili olmasa da, sözün dışı vurumu olan sesle ilgili bakımından oldukça ilginç gözükmektedir. Lokman (as)'a verilen hikmetin adeta semeresi olan öğütlerle birlikte bu durumun da zikredilmesi, her şeyde olduğu gibi, sesi kullanmada da ölçünün önemini göstermektedir. Demek ki, söylenen söz kadar, sözün söylendiği tonlama ve ses yüksekliği de önemli gözükmektedir. Bu noktada, Hucurat Suresi'nde geçen ve mü'minlere hitaben yapılan, seslerini Hz. Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmemek, birbirlerine bağırdıkları gibi O'na (sas) bağırılmaması, aksi halde amellerin boşa çıkacağına ikazı arasında da bağlantı kurulabilir.¹⁴⁶ Bu hususlar ise, mü'minlerin ağız ve söz disiplininin rakık ve latîf bir mükâleme tarzını içerdiğini göstermektedir. Dilsel/sözel olumsuzluklar hakkında yapılan bu değerlendirmeden sonra, Kur'ân-ı Kerim'de nehyedilen iki önemli söz türüne geçilebilir.

143 *'Yollara (yıldızların dolaştığı yörüngelere) sahip göğe andolsun ki, muhakkak siz, (peygamber hakkında) çelişkili sözler (kavl-i muhtelif) söylüyorsunuz.'* 51. Zariyat, 7-8.

144 *'Herkesin kazandığını görüp gözeten Allah inkar edilir mi? Halbuki onlar, Allah'a ortak koştular. De ki: 'Onların isimlerini açıklayın. Yoksa siz (bununla) O'na yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi haber vermiş olacaksınız, yoksa boş söz (bi zahirin mine'l-kavli) mü etmiş olacaksınız? Hayır, inkar edenlere hileleri güzel gösterildi ve onlar doğru yoldan saptırıldılar. Allah kimi saptırsa artık onu doğru yola ileticek yoktur.'* 13.Râd, 33.

145 31.Lokman, 19.

146 *'Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinden daha fazla yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.'* 49.Hucurat, 2.

1.Kavl-i Zur

Allah Teâla ile insan arasında imana dayalı bir ilişki kurulamamışsa ve bundan dolayı da kişi Allah'tan uzaklaşmışsa, bunun temel sorumlusu insanın kendisidir ve söylediği yalanla da ilk adımı atmıştır. Çünkü göklerdeki ve yerdeki herkes yani bütün kâinat müslüman/teslim olmuşken,¹⁴⁷ kişi kendi iradesiyle buna karşı çıkmış ve Allah'ın kendisini yaratmasını inkâr etmiş, bir nevi yalan söylemiştir. Bundan dolayı başta Yüce Allah'a karşı olmak üzere, bütün insanlara/canlılara karşı söylenen yalan ve türevleri, Kur'ân-ı Kerîm'de ağır bir şekilde kınanmıştır. Bu bağlamda belki de en çok dikkat çeken ifade 'kizb' kelimesidir, ancak bu kavramın incelenmesi çalışmanın sınırlarını zorlayacaktır.¹⁴⁸ Ancak 'kizb' ile bağlantılı olan ve mü'minlerin ağız ve söz disiplninde temel belirleyici olan 'kavl-i zur' terkihi, Kur'ân-ı Kerîm'de kaçınılması gereken bir ifade biçimi olarak yer almaktadır:

*'Yapılması gereken işte budur. Kim Allah'ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse bu, Rabbi katında kendisi için çok hayırlı olur. Size vahiy ile (haramlığı) bildirilenlerin dışındaki hayvanları yemeniz helal kılınmıştır. Öyleyse pislikten yani putlardan uzak durun ve asılsız sözden (kavl'e-z-zur) de kaçının.'*¹⁴⁹

Genel olarak asılsız söz söyleme, yalan olarak çevrilebilecek olan 'kavl-i zur' ifadesi, ictinâb edilmesi gereken bir ifade biçimi olarak gözükmektedir. Yalnız burada Ebu Hilâl el-Askerî'nin, zur ile kezib arasında verdiği farka dikkat etmek, bu kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. el-Askerî'ye göre kezib, haber verenin gerçeğe uygun olmayarak verdiği haber için konulmuş bir isimdir.¹⁵⁰ Zur ise, doğru zannedilmesi için, zahirde düzeltilmiş ve süslenmiş söz, anlamına gelir. 'zevvertu'ş-şey'e' ifadesi, bir şeyi düzeltip güzelleştirdiğinde söylenir.¹⁵¹ Demek ki kavl-i zur, aslı itibariyle yalan olan ama bir nevi paketlenerek sunulan, belki de yalan olduğu anlaşılmayan/sonradan anlaşılan bir söz biçimidir ve kaçınılması gereken bütün sözel olumsuzluklar için kullanılan kapsamlı, genel bir ifadedir.

Kavl-i zur, ayette putlara tapmaktan uzak durmayla birlikte zikredilmiştir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in hutbe irad ederken söylediği hadis-i şerif dik-

147 'Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O'na boyun eğmişken ve O'na döndürülüp götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?' 3.Al-i İmran, 83.

148 Kizb, iftira, gıybet, zan gibi kavramlar da bir yönleriyle dilsel gerçeklikler olarak görülse de, bu kavramların her biri ayrı bir çalışma gerektirecek kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir ve bu yüzden de çalışmaya dâhil edilmemiştir.

149 22.Hac, 30.

150 el-Askerî, a.g.e., s. 42.

151 el-Askerî, a.g.e., s. 44.

kat çekicidir: *'Yalan şahitlik Allah'a şirk koşmayla birlikte zikredilmiştir.'* Peygamberimiz bu sözü iki ya da üç kez tekrarlamıştır.¹⁵² Bu ayeti açıklar mahiyetteki bir diğer hadis ise şu şekildedir: *'Şüphesiz büyük günahların en büyüğü Allah'a ortak koşturmadır. Anne-baba haklarına riayet etmemek, yalan şahitlikte bulunmak ve yalan söz söylemektir.'* Resulullah'ın bu konuyu anlatırken yaslanmış durumdaydı. Daha sonra oturdu ve yanındaki sahabiler, keşke sussa, diye temennide bulunacak kadar bu sözleri tekrarlayıp durdu.¹⁵³ Demek ki yalan söylemek, geçiştirilecek bir durum değil, aksine itikâdî bir problem olarak görülmelidir. Çünkü başlı başına şirk eylemi de, kişinin kendisine ve Yüce Yaratıcısına yalan söylemesidir. Muhammed Esed buradaki putlar terimini, sadece düzmece varlıkları simgeleyen somut bir imaj olarak görmek yerine, en geniş anlamda asılsız inanç ve uygulamalar veya sahte değerlere bağlanma olarak düşünülmesi gerektiğini ifade eder ve bundan dolayı her türlü asılsız sözden kaçınma buyruğunun geldiğini belirtir.¹⁵⁴ Bu yorum, kavli-zur'un anlam alanını oldukça genişletmektedir. Demek ki kavli-zur, yalan sözden daha fazlasına tekabül etmektedir, bu bağlamda insanların beynini ve kalbini ifsad edecek türden sözlerin söylenmesi adeta puta tapmak gibi bir bayağılıktır ve selim bir kalp ve dil için bundan kaçınmak gerekir.

Zur kavramının münker lafızla kullanıldığı bir ayet ise Mücadile Suresi'nde yer almaktadır:

*'İçinizden kadınlara zihar yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zihar yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz (münkeran mine'l-kavli ve zuran) söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.'*¹⁵⁵ Bu ayet, cahiliye toplumunda bir nevi boşama türü olarak görülen zihar uygulamasının, dinde karşılığının olmadığını göstermekte ve bunu da münker ve zur söz ile belirtmektedir. Zihar uygulaması, sözlü geleneğe dayanan bir boşama şeklidir ve bu ayetle de boşamada kullanılan sözün asılsız/zur olduğu ve akla aykırı, meşru olmayan/münker bir lafız olduğu da belirtilmektedir.¹⁵⁶ Toplumsal bir kabulle uygulanmakta olan boşama çeşidinin, Allah tarafından iptalinin bildirilmesi ve burada kullanılan söz biçiminin zur yani asılsız/mesnetsiz/dayanaksız olduğunun gösterilmesi, ifadenin ise akla uygun olmadığına ve çirkin olduğunun münker ile belirtilmesi, bu lafızların taşıdığı anlamın

152 Tirmizi, Şehadet, 3.

153 Buhari, Edeb, 6; Müslim, İman, 143.

154 Esed, Kur'an Mesajı, II/675, 45. dipnot açıklaması.

155 58.Mücadile, 2.

156 Ayetin sebab-i nüzülü, zihar, ziharda kullanılan sözler ve keffareti gibi konularda bilgi için bkz. Kurtûbî; XVII/269-288; Râzî, XXI/349-369; İbn Âşûr, XXVIII/6-22.

büyükliğini göstermektedir. Buna göre kavl-i zur, doğru sanılması için özel olarak çaba harcandığından dolayı genel olarak yalandan ayrılan ancak netice itibariyle bir nevi yalan sayılan, her hangi bir aslı olmayan, temelsiz sözler için kullanılan kapsamlı bir söz biçimidir. İlgili ayette puta taparlık/şirk inancı ile birlikte zikredilerek bu sözün kullanımından kaçınılmasının ehemmiyeti de gösterilmiş olmaktadır. Bununla bağlantılı olarak münker söz de, ma'ruf sözün zıddı olarak düşünülebilecek, fert ve toplum bazında meşruiyeti olmayan, çirkin bir ifade şekli olarak belirtilebilir. Sonuç itibariyle, mü'minlerin ağız ve söz disiplini bağlamında bu iki ifade, kullanılmaması gereken, kişinin dilini ve dinini ifsad eden sözel gerçekliklerdir.

2. Kavl-i Azim

*'Rabbiniz erkek çocukları size seçip-ayırda da kendisine meleklerden kız çocukları mı edindi? Gerçekten çok büyük bir söz (kavlen azimen) söylüyorsunuz.'*¹⁵⁷

Allah'ın sıfatlarından olan azim kelimesi, hakikatinin ve künhünün kavranması mümkün olmayan, aklın sınırlarıyla karşılaştırılması imkânsız olan sınırsız büyüklük anlamına gelmektedir.¹⁵⁸ Mü'minlerin ağız ve söz disiplini bağlamında kavl-i azim terkibi ise, büyük/azim söz anlamında kullanılan bir ifade biçimi olarak görülmektedir. Buraya kadar ele alınan söz biçimlerinde emir ya da nehiy ifadesi bulunurken (söyleyin ya da kaçının gibi), bu terkipte böyle bir talepte bulunulmamış; aksine müşriklerin sözlerinin vehameti, azim sözüyle nitelendirilerek açıklanmış ve belagat gereği soru sorularak, bir nevi bu söylemden vazgeçirmek istenmiştir.

İnançlarındaki çarpıklık sözlerine de yansıyan ve bu yüzden tutarlı söz ve eylemde bulunamayan müşriklerin durumunu gösteren bu ayette azim söz iki durumu niteler tarzda kullanılmıştır; İlk olarak, Allah'ın çocuğu olduğunu söylemek, O'nun parça ve cüzlerden mürekkep olmasını gerektirir ki, bu durum Allah'ın kadim zatı gereği Vacibu'l-Vücut olmasını zedeler. İkinci durum ise, Allah'ın çocuğu olsa bile, müşrikler erkek ve kızdaki –zanlarınca- en kıymetlisini kendilerine, en kıymetsizini de Allah'a bırakmaktadırlar ki, bu da büyük bir cahilliktir.¹⁵⁹ Demek ki, özellikle Yaratıcı ve din hakkında bilgisizce ve fütursuzca söylenen sözler, azim olarak nitelenmektedir ve bundan selim bir kalbin ve aklın kaçınması gerekmektedir.

Söylenilen her sözün, muhatapta olumlu ya da olumsuz bir etki bıraktığı bilinmektedir. Ancak kavl-i azimin sonucu, Kur'ân-ı Kerîm'de dehşetengiz bir

157 17.İsra, 40.

158 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, II/817.

159 Râzî, XVII/490.

şekilde gözler önüne serilmiştir. Buna göre Rahman'a çocuk isnadında bulunmak, neredeyse göklerin parçalanması, yerin yarılmaması, dağların yıkılıp çökmesi gibidir.¹⁶⁰ Bu ise, özellikle uluhiyyet gibi konularda bilinçsizce söylenen sözlerin Hak katındaki tesirini göstermesi açısından önemlidir.

Mü'minlerin ağız ve söz disiplini bağlamında, Allah'a iman eden kimsenin kavli azim türü sözler söylemesi elbette düşünülemez; ancak bazen sözün nereye vardığının bilinmeden cahilce sözler söylenmesi veya hiçbir araştırmaya gerek duymadan dinin temel konuları hakkında keyfi yorumların yapılması da, kavli azim türü söylemin içine dâhil edilebilir. Özellikle inanç bağlamında sağlam ve sahih bir temele oturmayan ve genel olarak dinin kabulleriyle örtüşmeyen söylemler, kavli azim gibi görülebilir ve inananların bu söylemden uzak durmaları gerekmektedir.

Sonuç

Halife-i arz sıfatıyla yeryüzünde dolaşan ve Rabbi katından kendisine teklif edilen emaneti cesur bir şekilde kabullenen insanoğlu için bu dünya yaşantısı, geçirilmesi gereken kısa bir zaman diliminden ibaret değildir. İman etmekle bunu anlayan ve Allah'a verdiği ahde sadık kalan insan, dünyadaki zamanını kendisine bahşedilen bu onura yakışır bir şekilde geçirmek durumundadır. Bundan dolayı, kişinin sözleri ve bütün eylemleri ahlaki bir düzlemde olmalı ve şeytana karşı verdiği amansız/ezeli mücadelede önemsiz gibi gördüğü hususlara bile dikkatle yaklaşmalıdır. Söz ise, konuşarak iletişime geçen insanın belki de bu mücadeledeki en zayıf noktasıdır; çünkü sürekli konuşan insanın ancak derinlere yerleşmiş bir ahlaki bilinci varsa söyledikleri hakikate uygun olabilir ve amelleri de buna göre şekillenebilir. Bu yüzden söz söyleme, sadece meramı ifade etme değil, sorumluluk doğuran bir eylemdir.

Mü'minlerin ağız ve söz disiplini ifadesi ile de, mü'min bir ağzın sahip olması gereken dilsel gerçeklikler Kur'an bağlamında ele alınmış ve söz söylemenin sorumluluğu ayetlerle anlatılmıştır. Bu doğrultuda, Kur'an-ı Kerim'de geçen sözle ilgili hususlar hakkında genel bir bakış açısı verilmiş ve söz söylemenin sıradan/rutin bir eylemden çok daha fazlası olduğu, ilgili ayetlerle açıklanmıştır. Söz anlamında kullanılan 'kavl' sözcüğü hakkında da bilgi verildikten sonra, Kur'an'da yer alan 'kavl' sözcüğünün sıfatlı kullanımlarının konuyla ilgili olanları incelenmiştir. Bu doğrultuda, mü'minlere emredilen kavli maruf, kavli beliğ, kavli leyyin, kavli sedid, kavli kerim ve kavli meysur biçimleri

160 'Onlar 'Rahman, bir çocuk edindi' dediler. Andolsun, siz çok çirkin bir şey ortaya attınız. Rahman'a çocuk isnad etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir! Halbuki Rahman'a bir çocuk edinmek yakışmaz. Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman'a kul olarak gelecektir.' 19. Meryem, 88-93.

incelenmiş ve bu söz biçimlerinin her birinin kendine özgü bir kullanım alanı ve inceliği olduğu belirtilmiştir. Bu söz türlerinin yerinde kullanımının, mü'minlerin ağız ve söz disipliniyi şekillendireceği ifade edilmiştir.

Daha sonra, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan dilsel olumsuzluklar hakkında yapılan genel bir bilgilendirmede yapılmış ve insanların sakınması gereken söz türü olarak kavli-i zur ve kavli-i azim incelenmiştir. Bu söz türlerinin mü'min bir ağza yakışmayacağı ve kullanımının kişinin kalbini ve dilini ifsad edeceği belirtilmiştir.

Günümüzde, söylenen sözler arasında belirgin farklar kalmamış, adeta benmerkezcilikle herkes, istediğimi istediğim şekilde konuşurum, tarzında bir yaklaşım sergilemeye doğru yönelmiştir. Hâlbuki mü'min bir ağız, söylediklerinden ve ne şekilde söylediğinden hesaba çekileceğinin bilinciyle bir mükâleme tarzı benimsemeli ve bunun da işaretlerini Kur'ân-ı Kerîm'de görmelidir. Mü'minlerin ağız ve söz disiplini, bu işaretlerden yola çıkılarak yapılmış, söze/sese/avaza verilen değeri anlamaya çalışan ve sözün hakkını verme gayreti içerisindeki bir çalışmanın ürünüdür. Netice itibarıyla, '(İnsanları) Allah'a çağırın, iyi iş yapan ve 'Ben Müslümanlardanım' diyenden kimin sözü daha güzeldir?'¹⁶¹

Kaynakça

Abdülkâkî, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul, 1990.

Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, *Rûbu'l-Meâni*, Dâr-u İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, tsz., I-XXX.

Beğavî, Huseyin b. Meus el-Ferra, *Meâlimu't-Tenzil*, Dâr-u't-Taybe, Riyad, 2002, I-IV.

Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer eş-Şirazi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tevîl*, el-Matbaatu'l-Amire (Dar-u'd-Da'Ve), İstanbul, h. 1320, I-VI.

Câhız, Ebu Osman, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, nşr. Abdüselam Harun, Mısır, 1975.

Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları*, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2007.

Çağrı, Mustafa, 'Emir bi'l-Ma'ruf ve Nehiy ani'l-Münker', *DİA.*, İstanbul, 1995, XI.

Çakan, İsmail Lütfü, 'Hitabet ve İrşat Açısından Kur'ân-ı Kerîm'de Söz Çeşitleri', *I. Din Şurası*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Dinç, Kadir, *Kur'ân'da Kavil Kavramının Sıfatlı Kullanımları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

161 41.Fussilet, 33.

- Ebû Hayyân, Yusuf b. Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Mubît*, Tah: Adil Ahmed Abdulmevcud Ali Muhammed, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1413, I-VIII.
- Ebussuud, Muhammed b. Mustafa el-İmadî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dar-u İhyâit-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, tsz., I-IX.
- el-Askerî, Ebu Hilâl, *el-Furuku'l-Lugaviyye*, Tah: Ebu Amr İmad Zeki el-Bârûdî, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, tsz.
- el-Cevziyye, İbn Kayyim Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *Bedâiü'l-Fevâid*, Dâr-u'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I-IV.
- el-İsfehânî, Râgıb Ebu'l-Kasım Hüseyin Muhammed, *Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İşaret Yay., İstanbul, 1999, I-III.
- Firuzabâdî, Muhammed b. Yakub, *Kâmus*, Bahriye Matbaası, İstanbul, h.1305, I-IV.
- Gazali, *Düşünme, Konuşma ve Söz Üzerine*, Haz. ve Çev. Ahmet Kamil Cihan, İnsan Yay., İstanbul, 2002
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, el-Halebî, Mısır, 1939, I-IV.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, 'Tebliğcide Nitelik Sorunu', *İslam'ın Güncel Sunumu*, TDV., Ankara, 2007.
- Hâzin, Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, *Lübâbu't-Tevîl fî Meâni't-Tenzîl*, el Matbaatü'l-Amire (Dar-u'd-Da'Ve), İstanbul, h. 1320, I-VI.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâr-u'l-Ma'rife, Beyrut, 1969, I-IV.
- İbn Manzur, Cemaluddin b. Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâr-u Lisâni'l-'Arab, Beyrut, ts, I-IV.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul, 1997.
- Karaman, Hayreddin, Çağrıcı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, I-V.
- Keskin, Hasan, 'Kur'an'da Lağv Kavramı', *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Sivas, 2000, s. 129-150.
- Kılıç, Sadık, 'Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dini Metin', *Kur'an ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, XV, s. 542, 2002, s. 95-105.
- Kilinçli, Sami 'Kur'an-ı Kerim'de Lağv Kelimesi ve Kullanımı', *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, Sayı: 1, Adana, 2014. s. 127-149.
- Koç, Ahmet, 'Dini İletişim Bağlamında Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri', *Diyanet İlmi Dergi*, c. 44, sayı: 4, 2008.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâr-u İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1966, I-XX.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Me-tabî-i Makhevî, Kuveyt, 1982, I-IV.
- Nesefî, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed, *Tefsîru'n-Nesefî*, Eda Neşriyat, İstanbul, 1991, I-IV.

- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., Konya, 1991.
- Râzî, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebîr*, Ter: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara, 1992, I-XXIII.
- Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, Dar-u'l-Menar, Mısır, 1373, I-XII.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman, *Lübâbu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Matbaatü'l-Melah, Dimeşk, tsz.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1964, I-V.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1973, I-XVII.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, el-Halebî, Mısır, 1954, I-XXX.
- Tahir b. Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâr-u Suhun, Tunus, 1997, I-XXX.
- Topaloğlu, Bekir, *Kerim*, DİA., İstanbul, 2002, XV.
- Turgay, Nurettin, 'Kur'ân'da Söz', Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. VIII, s.1, Diyarbakır, 2005, s. 115-145.
- Yarımbaş, Emine, 'Düşünme, Konuşma ve Söz Üzerine', *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, İstanbul, 2002, s. 129-132.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Akçağ Yay., Ankara, 2006, I-X.
- Yolcu, Mehmet, 'Kur'ân-ı Kerîm'in 'Kelime-i Tayyibe' ve 'Kelime-i Habise' Temsilinin Çözümlemesi', İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. III, sayı: 1, (Bahar 2012), s. 49-85.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâc'u'l-Arûs*, Dâr-u Libeya, Bingazi, tsz., I-X.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Tevîl*, Daru'l-Ma'rif, Beyrut, I-IV.